

Επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου: Πραγματικότητα ή ψευδαίσθηση;

του Παναγιώτη Μαυρόπουλου*

Εισαγωγή

Το επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου, στην καλύτερη περίπτωση, μπορεί να χαρακτηριστεί αμφιλεγόμενο. Παρόλο που από ετών έχει καθιερωθεί στη στρατιωτική ορολογία, υπάρχουν πολλοί επαγγελματίες στρατιωτικοί που αμφισβητούν την ύπαρξή του ως ανεξαρτήτου επιπέδου του πολέμου.

Η ίδια η λέξη «επιχειρησιακός/ή» δημιουργεί σύγχυση δεδομένου ότι στο στρατιωτικό πλαίσιο χρησιμοποιείται με δύο τρόπους:

- Αναφέρεται στη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων και περιλαμβάνει κάθε δραστηριότητα που σχετίζεται με τη διεξαγωγή του πολέμου, συμπεριλαμβανομένης και εκείνης που προηγείται της έναρξης της θερμής σύγκρουσης (συγκέντρωση στρατευμάτων, επιτήρηση, αναγνωρίσεις, λήψη διάταξης μάχης, κλπ).
- Αναφέρεται ως ένα από τα επίπεδα σχεδίασης και διεξαγωγής του πολέμου.

Συνεπώς, μία πρώτη παρατήρηση αφορά στην προσεκτική χρήση του επιθέτου «επιχειρησιακός/ή», έτσι ώστε να είναι κατανοητή η ακριβής έννοια του χρησιμοποιούμενου όρου.

Το επιχειρησιακό επίπεδο¹ του πολέμου εισήχθη στο ελληνικό στρατιωτικό λεξιλόγιο στο τέλος της δεκαετίας του 1990 κατ' αντιστοιχία προς τον όρο «operational level of war» του NATO. Η εισαγωγή του όμως έγινε με μηχανικό τρόπο, ως αντιγραφή του αντίστοιχου NATOϊκού, χωρίς να υποστηρίζεται από κάποιο γνωστικό υπόβαθρο, από κάποια παράδοση χρήσης του σε επιτελεία ή έστω και απλής διδασκαλίας του σε στρατιωτικά σχολεία όπου διδάσκεται η πολεμική τέχνη και η αντίστοιχη της σχεδίασης των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η έλλειψη θεωρητικού και πρακτικού υποβάθρου έχει ως συνέπεια η έννοια του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου να μην έχει γίνει κατανοητή και να μην έχει ενσωματωθεί ουσιαστικά στην ελληνική στρατιωτική σκέψη. Σήμερα, στη χώρα μας, το επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου θεωρείται ως το επίπεδο μεταξύ του στρατηγικού και του τακτικού και ουσιαστικά συνυπάρχει με το στρατηγικό στο επίπεδο του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης (ΓΕΕΘΑ), τα δε καθήκοντα του επιχειρησιακού διοικητή αναλαμβάνει, όταν απαιτηθεί, ο στρατηγικός διοικητής, δηλαδή ο Αρχηγός του ΓΕΕΘΑ. Η εκτίμησή μας είναι ότι η κατάσταση αυτή αποτελεί υποβάθμιση της έννοιας του επιχειρησιακού επιπέδου και του αντίστοιχου διοικητή και ότι προέρχεται από την έλλειψη πίστης στην αξία του και από την έλλειψη κατανόησής του ως στρατιωτικής έννοιας.

Δεδομένου ότι δεν υφίσταται επίσημος ορισμός του «επιχειρησιακού επιπέδου» στην ελληνική στρατιωτική βιβλιογραφία, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις υιοθετούν αυτοδικαίως τον αντίστοιχο ορισμό του NATO, σύμφωνα με τον οποίο το επιχειρησιακό επίπεδο είναι «το επίπεδο στο οποίο σχεδιάζονται, διεξάγονται και

¹ Ο κανονισμός στρατιωτικής ορολογίας του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΣΚ 42-1) δεν περιλαμβάνει το αντίστοιχο λήμμα (επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου). Ο Διακλαδικός Κανονισμός ΔΚ 2-1 Επιχειρησιακής Σχεδίασης των Ενόπλων Δυνάμεων, παρά τις πολλές αναφορές στο επιχειρησιακό επίπεδο, δεν διευκρινίζει επίσης την ακριβή του έννοια.

συντηρούνται εκστρατείες και κύριες επιχειρήσεις για την επίτευξη στρατηγικών σκοπών εντός θεάτρων ή περιοχών επιχειρήσεων»².

Όπως προκύπτει από την απλή ανάγνωση του ορισμού, η κατανόηση των λόγων για τους οποίους η παλαιά διάκριση του πολέμου σε δύο επίπεδα, αυτά του στρατηγικού και του τακτικού, κατέληξε στη σημερινή των τριών επιπέδων με την προσθήκη του επιχειρησιακού επιπέδου, προϋποθέτει την κατανόηση των όρων *εκστρατεία*, *επιχείρηση* και *επιχειρησιακή τέχνη* οι οποίοι σχετίζονται με τα επίπεδα αυτά, και αποτελούν ουσιαστικά τους προδρόμους του επιχειρησιακού επιπέδου. Δεδομένου όμως ότι οι ανωτέρω όροι ορίζονται με αναφορά στο χώρο, το χρόνο, το μέγεθος των δυνάμεων που συμμετέχουν και το πλαίσιο εντός του οποίου διεξάγονται, το δε επιχειρησιακό επίπεδο ετεροπροσδιορίζεται σε σχέση με τα επίπεδα της *στρατηγικής* και της *τακτικής*, είναι απαραίτητη η κατανόηση και η διευκρίνιση και άλλων όρων, όπως το *θέατρο πολέμου*, το *θέατρο επιχειρήσεων*, η *περιοχή επιχειρήσεων*, κλπ, οι οποίοι απεικονίζονται διαγραμματικά στην Εικόνα 1.

Η ανάλυσή μας θα ξεκινήσει με την εξέταση των όρων *εκστρατεία*, *θέατρο πολέμου*, *κύρια επιχείρηση*, *θέατρο επιχειρήσεων* και *μάχη*, με παράλληλες αναφορές στην ιστορική εξέλιξη των όρων και του τρόπου άσκησης της στρατηγικής, από την άποψη της σχέσης της με τους ανωτέρω όρους· θα εξετάσουμε ακροθιγώς τις αλλαγές που επήλθαν μετά τους Ναπολεόντειους πολέμους, την εμφάνιση του όρου *επιχειρησιακή τέχνη* και το επακόλουθο *επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου* και τέλος την ερμηνεία του όρου όπως χρησιμοποιείται σήμερα· τέλος θα παρουσιασθεί η επιχειρηματολογία υπέρ και εναντίον της ύπαρξής του ως ανεξαρτήτου επιπέδου του πολέμου. Επίσης, θα καταβληθεί προσπάθεια προσαρμογής των εννοιών αυτών στα ελληνικά δεδομένα και θα εξετασθεί κυρίως αν αυτές συνάδουν με την ελληνική στρατιωτική σκέψη και τον (όποιο) ελληνικό τρόπο πολέμου.

Εικόνα 1. Τα επίπεδα του πολέμου

Η εμπειρία του παρελθόντος

Εκστρατεία, θέατρο πολέμου και αποφασιστική μάχη

Ο πόλεμος, ως η προσφυγή ενός κράτους στη χρήση της στρατιωτικής ισχύος, αναλαμβάνεται από την πολιτική του ηγεσία με σκοπό τη διαχείριση μιας κρίσης και την επιβολή της θέλησής του στο συγκεκριμένο αντίπαλο. Στο πλαίσιο του αναληφθέντος

² NATO, 2010. AAP-6(2010), NATO glossary of terms and definitions.

πολέμου διεξάγεται μια γενική στρατιωτική δραστηριότητα (συλλογή πληροφοριών, επιστράτευση, μετακινήσεις, επιμελητεία, κλπ) η οποία χαρακτηρίζεται από το γενικό όρο (πολεμικές) *επιχειρήσεις*. Το σύνολο της δραστηριότητας που αναλαμβάνεται από τις ένοπλες δυνάμεις μιας χώρας σε σχέση με έναν συγκεκριμένο εχθρό για την επίτευξη κάποιου πολιτικού σκοπού ονομάζεται *εκστρατεία (campaign)*³. Στην ελληνική γλώσσα η λέξη *εκστρατεία* έχει την έννοια της απομάκρυνσης από το κέντρο και της εξόδου από τη χώρα⁴. Όμως, στη στρατιωτική του διάσταση, ο όρος δεν σημαίνει απαραίτητα έξοδο από τα σύνορα της χώρας. Η εκστρατεία είναι το σύνολο της πολεμικής δραστηριότητας των ενόπλων δυνάμεων, εντός ή εκτός της χώρας, αμυντικής ή επιθετικής μορφής, στα πλαίσια ενός αναληφθέντος πολέμου. Συνεπώς, ως αφετηρία, θεωρούμε ότι στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου πολέμου διεξάγεται μία και μόνη εκστρατεία. Ο πόλεμος ως «συνέχεια της πολιτικής με την προσθήκη άλλων μέσων»⁵ είναι ευθύνη της πολιτικής ηγεσίας, ενώ η εκστρατεία ευθύνη της αντίστοιχης στρατιωτικής.

Ο γεωγραφικός χώρος εντός του οποίου διεξάγεται η εκστρατεία αποτελεί το *θέατρο του πολέμου (theater of war)*, το οποίο ορίζεται ως «ένας ευρύς γεωγραφικός όρος, απαραίτητος για τη διεξαγωγή του πολέμου κάτω από συντονισμένη ή ενιαία (εθνική ή συμμαχική) ανώτατη διεύθυνση και περιλαμβάνει ένα ή περισσότερα θέατρα επιχειρήσεων»⁶. Το θέατρο του πολέμου είναι επιχειρησιακά αυτοδύναμο, περιλαμβάνει τα στοιχεία διοικητικής μερίμνης που είναι απαραίτητα για την υποστήριξη των επιχειρήσεων, και είναι απομονωμένο από άλλα ενδεχόμενα θέατρα πολέμου⁷.

Στην πριν το Ναπολέοντα εποχή του πολέμου μια εκστρατεία προσδιοριζόταν περισσότερο από την εποχή παρά από τη γεωγραφία⁸. Οι εκστρατείες διεξάγονταν μόνο το καλοκαίρι, και έτσι, αν ο πόλεμος δεν τελείωνε σε μία και μόνη εκστρατεία, επαναλαμβανόταν την ίδια εποχή του επόμενου χρόνου, συνήθως εναντίον του ίδιου αντιπάλου (όπως για παράδειγμα η ετήσια θερινή εισβολή των Σπαρτιατών στην Αττική στα πρώτα χρόνια του Αρχιδάμειου Πολέμου⁹), στο ίδιο θέατρο πολέμου. Όμως, δεν είναι απίθανη η διεξαγωγή περισσότερων της μιας εκστρατειών στα πλαίσια ενός και του αυτού πολέμου· στην περίπτωση αυτή η κάθε μία εκστρατεία διεξαγόταν σε διαφορετικό γεωγραφικό χώρο, ενδεχομένως στον ίδιο χρόνο. Η διεξαγωγή περισσότερων της μιας ταυτόχρονων εκστρατειών στα πλαίσια ενός και του αυτού πολέμου εμφανίσθηκε για πρώτη φορά στους Ναπολεόντειους πολέμους και οφείλεται ουσιαστικά στη διάσπαση του συνόλου του στρατεύματος σε σχηματισμούς επιπέδου Σώματος Στρατού. Στην περίπτωση αυτή αναφερόμαστε σε διαφορετικές εκστρατείες, διαφορετικά θέατρα πολέμου, διαφορετικούς διοικητές, διαφορετικούς ίσως αντιπάλους, διαφορετικές και σχεδόν ανεξάρτητες δυνάμεις και ενδεχομένως διαφορετικό χαρακτήρα πολέμου. Ένα παράδειγμα διεξαγωγής πολέμου σε διαφορετικά θέατρα πολέμου ήταν τα θέατρα Ευρώπης και Ειρηνικού των ΗΠΑ κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου είχαμε γεωγραφικό διαχωρισμό των εκστρατειών, διαφορετικούς αντιπάλους, διαφορετικούς διοικητές, διαφορετικές δυνάμεις και διαφορετικό χαρακτήρα (χερσαίο έναντι θαλασσίου) πολέμου. Μια άλλη, αν και οριακή, περίπτωση ήταν τα δύο μέτωπα πολέμου (ανατολικό και δυτικό) των Γερμανών στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, με μόνη διαφοροποίηση τη σχετική

³ Το NATO ορίζει την εκστρατεία ως «ένα σύνολο στρατιωτικών επιχειρήσεων οι οποίες σχεδιάζονται και εκτελούνται για την επίτευξη κάποιου στρατηγικού αντικειμενικού σκοπού μέσα σε δεδομένο χρόνο και γεωγραφική περιοχή, και οι οποίες συνήθως περιλαμβάνουν χερσαίες, ναυτικές και αεροπορικές δυνάμεις» (AAP-6(2010), NATO glossary of terms and definitions, 2010).

⁴ Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, 2002.

⁵ Clausewitz, *On war*, 1976, σελ. 146.

⁶ ΣΚ 42-1, *Κανονισμός στρατιωτικής ορολογίας*

⁷ Luttwak, *Strategy: The logic of war and peace*, 1987.

⁸ Dunn, *Levels of war: Just a set of labels?*, 1996.

⁹ Αρχιδάμειος Πόλεμος: Η πρώτη περίοδος του Πελοποννησιακού Πολέμου, 431-421 π.Χ.

εγγύτητα των δύο θεάτρων πολέμου και τη σχετική ευκολία μετάγγισης δυνάμεων μεταξύ των δύο μετώπων με εκμετάλλευση των εσωτερικών γραμμών.

Συμπερασματικά, σε πολέμους μεγάλης κλίμακος και για μεγάλες δυνάμεις των οποίων τα εθνικά συμφέροντα και οι δυνατότητες προβολής στρατιωτικής ισχύος εκτείνονται παγκοσμίως, είναι δυνατή η ύπαρξη περισσότερων της μιας εκστρατειών και αντιστοίχων θεάτρων πολέμου. Για περιφερειακές δυνάμεις ή μικρά κράτη η γενική περίπτωση είναι η διεξαγωγή μιας εκστρατείας εντός ενός θεάτρου πολέμου, έστω και αν υπάρχουν περισσότεροι του ενός αντίπαλοι.

Η στρατηγική της αποφασιστικής μάχης και τα δύο επίπεδα του πολέμου

Στον πόλεμο της προ του Ναπολέοντα εποχής, της μιας και μοναδικής εκστρατείας, συμμετείχε το σύνολο του στρατεύματος που θα μπορούσαν να οργανώσουν οι πολιτικές οντότητες που εμπλέκονταν σε αυτόν, του οποίου ηγείτο σχεδόν πάντοτε ο ηγεμόνας. Στο πλαίσιο της εκστρατείας, η πρόθεση του ηγεμόνα, ο οποίος ήταν ο πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης, ο στρατηγικός και τακτικός διοικητής ταυτόχρονα, ήταν η κίνηση του συνόλου του στρατού επί ενός δρομολογίου (άλλωστε την εποχή στην οποία αναφερόμαστε δεν υπήρχαν περισσότερα του ενός δρομολόγια στην ίδια κατεύθυνση) και η σύγκρουση με το σύνολο του εχθρικού στρατού σε μία και μοναδική κατά το δυνατόν μάχη, αυτή που έμεινε γνωστή ως *αποφασιστική (decisive battle)*, συνήθως μικρής διάρκειας, το αποτέλεσμα της οποίας έκρινε την έκβαση του πολέμου ως συνόλου. Η στρατηγική αυτή είναι η στρατηγική της αποφασιστικής μάχης, όπως την περιγράφει εξαιρετικά ο Χάνσον (Hanson)¹⁰, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη «μάχη των πρωταθλητών» μεταξύ Σπάρτης και Άργους το 545 π.Χ.¹¹

Η στρατηγική της αποφασιστικής μάχης επεκράτησε μέχρι το 19^ο αιώνα, όχι βέβαια χωρίς εξαιρέσεις. Παρά το γεγονός ότι η επιδίωξη των στρατηγών ήταν η αποφασιστική μάχη και στην πλειονότητα των περιπτώσεων αυτός ήταν ο τρόπος διεξαγωγής του πολέμου, υπήρχαν περιπτώσεις στις οποίες η εκστρατεία δεν αποτελείτο από μία μόνο μάχη, αλλά απαιτείτο μια σειρά (μη αποφασιστικών) μαχών ή και καμία μάχη για να αποφασιστεί η έκβαση του πολέμου. Και αυτό διότι η αποφασιστική μάχη με την τακτική της μετωπικής σύγκρουσης ως διεξαγωγή της και την έλλειψη, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, δυνατοτήτων καταδίωξης του αντιπάλου, προϋπέθετε τη σύμφωνη γνώμη του αντιπάλου. Όταν ο αμυνόμενος προσπαθούσε να αποφύγει τη μάχη, όπως για παράδειγμα στην εκστρατεία του Δαρείου εναντίον των Σκυθών το 564 π.Χ. η οποία απέτυχε χωρίς να δοθεί καμία μάχη διότι οι Σκύθες απέφυγαν συστηματικά να συγκρουστούν με τις περσικές δυνάμεις¹², ή επιδίετο σε έναν πόλεμο φθοράς, όπως για παράδειγμα η στρατηγική του Περικλή στον Αρχιδάμειο Πόλεμο¹³, ή όταν ο ηγέτης του ενός στρατεύματος, διαβλέποντας την ήττα του, διέφευγε από το πεδίο της μάχης με μέρος των δυνάμεών του, όπως για παράδειγμα ο Δαρείος στην εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η εμπλοκή σε μία και μόνη αποφασιστική μάχη ήταν, αν όχι αδύνατη, τουλάχιστον πολύ δύσκολη.

¹⁰ Hanson, *Ο δυτικός τρόπος πολέμου: Η αποφασιστική μάχη στην κλασική Ελλάδα*, 2004.

¹¹ Κολιόπουλος, *Η Υψηλή στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης 750 – 192 π.Χ.*, 2001, σελ. 131.

¹² Ηρόδοτος, *Ιστορία, βιβλίο 4 Μελπομένη*, 1994. «... οι Σκύθες ..., αποφάσισαν να μην εμπλακούν σε μάχη αλλά να υποχωρήσουν, επιχωματώνοντας όλα τα πηγάδια και τις πηγές που θα περνούσαν και ποδοπατώντας τα λιβάδια». Η εκστρατεία του Δαρείου του Α' εναντίον των Σκυθών περιγράφεται, μαζί με εκτεταμένες εθνολογικές πληροφορίες περί των Σκυθών και άλλων λαών της βορειοδυτικής βαλκανικής χερσονήσου, κατά την προσφιλή συνήθεια του Ηροδότου, στο τέταρτο βιβλίο της ιστορίας του, «Μελπομένη».

¹³ Τη στρατηγική αυτή ο Liddell Hart την αποκαλεί στρατηγική του Περικλή (Periclean Strategy), Hart, *Strategy*, 1991, σελ. 10. Είναι όμως περισσότερο γνωστή ως στρατηγική του Φάμπιου (Fabian strategy) από το όνομα του υπάτου της Ρώμης Φάμπιου, ο οποίος απέφευγε συστηματικά να αντιμετωπίσει τον Αννίβα όταν αυτός εισέβαλε στην ιταλική χερσόνησο κατά τη διάρκεια του δεύτερου καρθηγονιακού πολέμου.

Αν λοιπόν «στρατηγική είναι η χρήση των μαχών για την επίτευξη του σκοπού του πολέμου»¹⁴, τότε το έργο της περιοριζόταν στην απόφαση περί του «πότε» και «που» θα δινόταν η αποφασιστική μάχη. Αφού αποφαιζόταν αυτό, η διεξαγωγή της μάχης ήταν υπόθεση της τακτικής και του αντίστοιχου διοικητή, ο οποίος βέβαια στην πλειονότητα των περιπτώσεων ήταν ίδιος με το στρατηγικό διοικητή. Κατά συνέπεια, την προ του Ναπολέοντα εποχή, τα επίπεδα σχεδίασης και διεξαγωγής του πολέμου ήταν δύο, το στρατηγικό και το τακτικό, χωρίς να υπάρχει ελεύθερος χώρος για οτιδήποτε άλλο. Η στρατιωτική γραμματεία, η οποία, μετά τα σποραδικά έργα της Βυζαντινής περιόδου, ξεκινάει ουσιαστικά την εποχή μετά τους Ναπολέοντειους πολέμους με τα έργα των Κλαούζεβιτς (Clausewitz) και Ζομινί (Jomini) να κεφαλαιοποιούν την εμπειρία των συντακτών τους από τη συμμετοχή τους στους πολέμους αυτούς, ουσιαστικά επιβεβαιώνει τη θέση αυτή. Και για μεν τον Κλαούζεβιτς δεν υπάρχει καμία αμφιβολία: «Αν ο πόλεμος αποτελείται από μια μόνο ενέργεια, δεν θα χρειαζόταν καμιά άλλη υποδιαίρεση. Όμως, ο πόλεμος αποτελείται από ένα μικρό ή μεγάλο αριθμό απλών ενεργειών (*single acts*), κάθε μιας αυτοδύναμης, οι οποίες ... ονομάζονται «εμπλοκές» (*engagements*). Αυτό αναδεικνύει την εντελώς διαφορετική δραστηριότητα της σχεδίασης και εκτέλεσης αυτών των εμπλοκών, και του συντονισμού τους με τις άλλες για την επίτευξη του σκοπού του πολέμου. Η μία ονομάζεται τακτική και η άλλη στρατηγική ... Σύμφωνα με τη δική μας ταξινόμηση ..., η τακτική διδάσκει τη χρήση των ενόπλων δυνάμεων στην εμπλοκή (μάχη)· η στρατηγική τη χρήση των μαχών για την επίτευξη του σκοπού του πολέμου».¹⁵

Ο Ζομινί (Jomini), από την άλλη πλευρά, ήταν ο θεωρητικός ο οποίος από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα αναγνώρισε την ύπαρξη ενός επιπέδου του πολέμου μεταξύ της στρατηγικής και της τακτικής και το οποίο αποκάλεσε υψηλή τακτική (*grand tactics*). Ο ίδιος όρισε την υψηλή τακτική ως την «... τέχνη της εκτέλεσης καλών συνδυασμών πριν τη μάχη, όπως επίσης και κατά την εξέλιξή της»¹⁶. Ο ασαφής αυτός ορισμός δεν θυμίζει σε τίποτα ανεξάρτητο επίπεδο πολέμου ή έστω τέχνη διεξαγωγής· θα λέγαμε ότι περισσότερο αναφέρεται στην ίδια την τακτική διεξαγωγής της μάχης.

Η στρατηγική της μιας εκστρατείας και της μιας σειράς μαχών

Η Ναπολέοντειος εποχή είναι η εποχή των δραστικών αλλαγών στον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου, τόσο στο στρατηγικό όσο και στο τακτικό επίπεδο. Ο πόλεμος διατηρούσε μεν τη φύση του, είχε όμως αλλάξει χαρακτήρα· διευρύνθηκε από την άποψη του χρόνου, του χώρου, του μεγέθους των συμμετεχουσών δυνάμεων και της θανατηφόρου ικανότητας των όπλων. Αυτό τον κατέστησε πολύπλοκο και τη στρατηγική της αποφασιστικής μάχης σε κάποιο σημείο του θεάτρου του πολέμου παρωχημένη. Ως ορόσημο και μόνο αναφέρεται ότι η τελευταία εκστρατεία στην οποία εφαρμόστηκε η στρατηγική της αποφασιστικής μάχης, με μόνη διαφοροποίηση τη διάσπαση του όγκου του στρατού σε τμήματα για την ευκολότερη μετακίνησή του και τη συγκέντρωση στο σημείο που είχε επιλεγεί να δοθεί αυτή¹⁷, ήταν η εκστρατεία του Μόλτκε του Πρεσβύτερου εναντίον των Αυστριακών το 1866, με αποφασιστική μάχη αυτή του Κένινγκρατζ. Πέντε χρόνια μετά, η εκστρατεία του ίδιου αρχιστρατήγου εναντίον της Γαλλίας θα είχε εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα.

Οι στρατηγοί δεν ανελάμβαναν πλέον το ρίσκο της απόφασης του πολέμου σε μία μοναδική μάχη. Απαιτούταν πλέον όχι μόνον μία μάχη, αλλά μια σειρά από μάχες για την επίτευξη του (πολιτικού) σκοπού του πολέμου. Εξ άλλου, τα μεγέθη των στρατών ήταν πλέον απαγορευτικά για την εμπλοκή του συνόλου των δυνάμεων μιας χώρας σε μία μόνο

¹⁴ Clausewitz, ο.π., σελ.128.

¹⁵ Clausewitz, ο.π., σελ. 128. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

¹⁶ Jomini, *The art of war*, 2007, σελ. 162.

¹⁷ Η διάσπαση του στρατού σε σχηματισμούς (Σώματα Στρατού) ως τεχνική αποδίδεται στο Ναπολέοντα, ενώ η χαρακτηριστικότερη περίπτωση χρήσης της είναι από τον Μόλτκε τον Πρεσβύτερο στη μάχη του Κένινγκρατζ το 1866 εναντίον των Αυστριακών.

μάχη. Η εκστρατεία, ως κανόνας πλέον, αποτελείτο από μια σειρά μαχών. Τα παραδείγματα αφθονούν. Ο Μόλτκε, στο πλαίσιο της εκστρατείας του Γαλλο-Πρωσικού πολέμου του 1870-1871, χρειάστηκε να νικήσει σε μια σειρά μαχών (Βίμπουργκ, Σπίχερεν, Βερθ, Σεντάν και άλλες) για να αναγκασθεί η Γαλλία να συνθηκολογήσει. Σε δύο άλλα πιο οικεία παραδείγματα, η εκστρατεία του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου αποτελείτο από μια σειρά μαχών, όπως επίσης και η εκστρατεία της Μικράς Ασίας. Στο νέο αυτό περιβάλλον, η στρατηγική έγινε πιο σύνθετη· οι μάχες έγιναν περισσότερες και οι αποφάσεις που έπρεπε να λαμβάνει ο αρχιστράτηγος, ο οποίος έπαψε πλέον να είναι ο ηγεμόνας αλλά ένας επαγγελματίας στρατιωτικός, ήταν πλέον δυσκολότερες και πιο σύνθετες. Όμως, παρόλα αυτά, εφόσον ο πόλεμος αποτελείτο από μία και μόνη εκστρατεία, όσες μάχες και αν περιελάμβανε αυτή, εξακολουθούσε να αποτελείται από δύο μόνο επίπεδα, το στρατηγικό και το τακτικό.

Επιχείρηση και θέατρο επιχειρήσεων

Η αύξηση του μεγέθους των στρατευμάτων (το 1812 ο Ναπολέων εισέβαλε στη Ρωσία επικεφαλής στρατεύματος 600.000, ενώ περίπου πενήντα χρόνια αργότερα, το 1871, ο Μόλτκε εισέβαλε στη Γαλλία επικεφαλής στρατεύματος διπλασίου μεγέθους) προκάλεσε την αναδιοργάνωση των στρατευμάτων και σταδιακά την αύξηση των επιπέδων διοικήσεως (Μεραρχίες, Σώματα Στρατού, Στρατιές, Ομάδες Στρατιών). Εκτός της αύξησης του μεγέθους των στρατευμάτων που μπορούσαν να διατηρούν τα κράτη, η βελτίωση των μέσων διεξαγωγής του, η αύξηση της θανατηφόρου ικανότητας των όπλων, η επέκτασή του στην τρίτη διάσταση (τον αέρα), η βελτίωση των υποδομών συγκοινωνιών και των μέσων άσκησης ελέγχου και διοικήσεως κατέστησαν αναπόφευκτο το διαχωρισμό του όγκου των δυνάμεων σε σχηματισμούς, οι οποίοι κατ' αρχήν εκινούντο χωριστά (πάντοτε όμως σε αποστάσεις μεταξύ τους που μπορούσαν να αλληλοϋποστηρίζονται) συγκλίνοντας προς τη θέση που είχε επιλέξει ο στρατηγικός διοικητής να δώσει την αποφασιστική μάχη. Η πρακτική αυτή σταδιακά οδήγησε στην ανεξαρτησία των επί μέρους σχηματισμών, όχι μόνον όσον αφορά στην κίνησή τους, αλλά και στην εμπλοκή τους σε μάχες. Ο αρχιστράτηγος, είτε ήταν ο ηγεμόνας είτε όχι, δεν μπορούσε πλέον να διευθύνει άμεσα τις επιχειρήσεις, αλλά βασιζόταν σε έναν ή περισσότερους υφιστάμενους (τακτικούς) διοικητές για τη διεξαγωγή των επί μέρους μαχών. Οι σχηματισμοί πλέον ενεπλέκοντο σε μια σειρά μαχών με αντίστοιχους εχθρικούς σχηματισμούς, ανεξάρτητα από τους άλλους, αλλά πάντοτε σε συντονισμό προς αυτούς στο πλαίσιο του γενικού σχεδίου της εκστρατείας που είχε σχεδιάσει ο στρατηγικός διοικητής. Τα νέα δόγματα και οι θεωρίες έπρεπε να προσαρμοστούν στο νέο τρόπο διεξαγωγής του πολέμου. Η παλαιά στρατηγική της αποφασιστικής μάχης, όντας πλέον αδύνατον να εφαρμοστεί, έπρεπε να αναθεωρηθεί. Στους παλαιούς όρους εκστρατεία και μάχη προστέθηκε ο όρος *επιχείρηση*, ενώ τα επίπεδα του πολέμου παρέμειναν δύο, το στρατηγικό και το τακτικό. Έτσι λοιπόν, η εκστρατεία αποτελείτο πλέον από μία ή περισσότερες ομάδες στρατιωτικής δραστηριότητας, οι οποίες σήμερα ονομάζονται *επιχειρήσεις* ή *κύριες επιχειρήσεις* (*operations* ή *major operations*). Μια επιχείρηση αποτελείτο από μια ακολουθία μαχών ή άλλων τακτικών ενεργειών, σε χρονική διαδοχή και συγχρονισμό μεταξύ τους από άποψη χώρου και χρόνου, από έναν σχηματισμό ο οποίος αποτελούσε μέρος μόνο του συνόλου του στρατεύματος, στο πλαίσιο μιας εκστρατείας, με σκοπό την επίτευξη ενός επιχειρησιακού αντικειμενικού σκοπού σε κάποιο μέρος του θεάτρου του πολέμου. Δηλαδή, ο πόλεμος πλέον αποτελείτο από μια εκστρατεία, η οποία με τη σειρά της αποτελείτο από μία ή περισσότερες επιχειρήσεις· κάθε επιχείρηση αποτελείτο από μια σειρά μαχών.

Η γεωγραφική περιοχή εντός της οποίας διεξαγόταν μια επιχείρηση ονομάστηκε *θέατρο επιχειρήσεων* (*theater of operations*), και ορίσθηκε ως «ένας εκτεταμένος γεωγραφικός χώρος που είναι αναγκαίος για τη συγκέντρωση, την ανάπτυξη, τον ελιγμό και

τη Διοικητική Μέριμνα των στρατιωτικών δυνάμεων που βρίσκεται κάτω από συντονισμένη ή ενιαία (εθνική ή συμμαχική) διοίκηση και που είναι ικανές να πετύχουν στρατηγικούς αντικειμενικούς σκοπούς»¹⁸. Για παράδειγμα, στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το θέατρο πολέμου του Δυτικού Ημισφαιρίου αποτελείτο από τα θέατρα επιχειρήσεων του Ατλαντικού, της Δυτικής Ευρώπης, της Μεσογείου και της Ρωσίας· περιοχές επιχειρήσεων ήταν η Νορβηγία, η ΒΔ Γαλλία, η ΝΑ Γαλλία, η Ιταλία, τα Βαλκάνια.

Η γερμανική θεώρηση των εννοιών της *εκστρατείας* και της *επιχείρησης*, η οποία διαμορφώθηκε μετά τους πολέμους της γερμανικής ενοποίησης του 1866 και του 1870-1871, και αποδίδεται στην αύξηση του μεγέθους των στρατευμάτων και τη σχετιζόμενη με αυτή επέκταση του θεάτρου του πολέμου, αποτυπώνεται στα γραπτά ενός από τους πλέον σημαντικούς στρατηγούς και συγγραφείς στρατιωτικών έργων του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα στη Γερμανία, του στρατάρχη Κόλμαρ φον ντερ Γκολτζ (Colmar von der Goltz)¹⁹.

Κάθε τέτοια ομάδα συμβάντων θα αποτελείται από μετακινήσεις, καταλήψεις θέσεων και μάχες, τις οποίες ονομάζουμε «επιχειρήσεις». ... Είναι αυτονόητο ότι πολλές ομάδες συμβάντων συνδέονται μεταξύ τους με το δεσμό μιας κοινής επιδίωξης και δεν πρέπει να συνδέονται ποτέ αυθαίρετα ή από συνήθεια.

Και πάλι, μια στενότερη σχέση θα υπάρχει μεταξύ ενός συγκεκριμένου αριθμού επιχειρήσεων από το γεγονός ότι διεξάγονται κάτω από τις ίδιες συνθήκες, την ίδια εποχή και εναντίον του ίδιου εχθρού, και ότι διακρίνονται από τις άλλες επιχειρήσεις ως προς το χρόνο και το χώρο, από το διαφορετικό εχθρό ή από κάποια διαφοροποίηση στον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου. Μια τέτοια ομάδα επιχειρήσεων μπορεί να αποκαλείται «εκστρατεία», η οποία αποτελεί μια διακριτή περίοδο του πολέμου. Αρχικά, αυτός ο ορισμός εφαρμοζόταν απλώς στις εποχές του χρόνου και ήταν συνηθισμένο να μιλάμε για χειμερινές και θερινές εκστρατείες. Με την αύξηση του όγκου των στρατευμάτων και την επέκταση του θεάτρου του πολέμου, προστέθηκε η διάσταση του χώρου. ... Αυτή η διάκριση δεν έχει βεβαίως πρακτικές επιπτώσεις στη διεξαγωγή του πολέμου· όμως, διευκολύνει μια γενική επισκόπηση του τι συνέβη καθώς επίσης και τη σύνταξη των μελλοντικών σχεδίων. Είναι δυνατόν, ως εξαίρεση, ένας πόλεμος να ολοκληρωθεί σε μία και μόνη εκστρατεία, οπότε οι όροι «εκστρατεία» και «επιχείρηση» είναι συνώνυμοι, όπως αποδείχθηκε το 1866 στη Βοημία²⁰.

Συμπερασματικά, στο νέο περιβάλλον της μετά το Ναπολέοντα εποχής διεξαγωγής του πολέμου, η στρατηγική της αποφασιστικής μάχης δεν μπορούσε πλέον να εφαρμοστεί στις νέες συνθήκες διεξαγωγής του πολέμου. Αντί της απλής (στη σύλληψή της) μετακίνησης του στρατεύματος (ως συνόλου ή διασπασμένου σε σχηματισμούς) προς συνάντηση του όγκου του εχθρικού στρατεύματος και της διεξαγωγής της αποφασιστικής μάχης, η στρατηγική έπρεπε να αναλύσει το γενικό στρατιωτικό σκοπό του πολέμου σε επί μέρους ή ενδιάμεσους αντικειμενικούς σκοπούς, οι οποίοι έπρεπε να δοθούν σε περισσότερους του ενός διοικητές σχηματισμών και μέσω των οποίων έπρεπε να σχεδιαστούν και να

¹⁸ ΣΚ 42-1, Κανονισμός στρατιωτικής ορολογίας. Μια υποδιαίρεση του θεάτρου επιχειρήσεων, η οποία δεν ενδιαφέρει άμεσα την παρούσα συζήτηση και αναφέρεται μόνο για λόγους πληρότητας, είναι η περιοχή επιχειρήσεων (area of operations), την οποία ο ελληνικός διακλαδικός κανονισμός στρατιωτικής ορολογίας ορίζει ως «... το τμήμα του θεάτρου επιχειρήσεων που είναι απαραίτητο για τη διεξαγωγή επιχειρήσεων, επιθετικών ή αμυντικών, σύμφωνα με την αποστολή που ανατέθηκε σε μια Μονάδα, καθώς και για τη Διοικητική Μέριμνα που σχετίζεται με αυτές τις επιχειρήσεις».

¹⁹ Colmar von der Goltz, *The conduct of war*, 1908, σελ. 80-82. Ο στρατάρχης Κόλμαρ φον ντερ Γκολτζ (1843-1916) ήταν Πρώσος αξιωματικός και συγγραφέας στρατιωτικών έργων. Συμμετείχε ως υπολοχαγός στους πολέμους της γερμανικής ενοποίησης και υπηρέτησε επί 12 έτη ως σύμβουλος του Σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ για την αναδιοργάνωση του οθωμανικού στρατού. Στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο υπηρέτησε ως στρατιωτικός διοικητής του Βελγίου και επέστρεψε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ως διοικητής της πέμπτης στρατιάς. Πέθανε το 1916 και είναι θαμμένος στην Κωνσταντινούπολη.

²⁰ Ο στρατηγός αναφέρεται στην εκστρατεία που οδήγησε στην αποφασιστική μάχη του Κένιγκρατζ του Πρωσο-Αυστριακού πολέμου, στα πλαίσια της γερμανικής ενοποίησης.

συντονιστούν περισσότερες της μιας επιχειρήσεις. Η κάθε μια από τις επιχειρήσεις αυτές ήταν ένα σύνολο μαχών και στόχευαν στην επίτευξη ενός ενδιάμεσου αντικειμενικού σκοπού. Η συνισταμένη αυτών των ενδιάμεσων αντικειμενικών σκοπών αποτελούσε το στρατιωτικό σκοπό του πολέμου (ή στρατηγικό αντικειμενικό σκοπό).

Τακτική και μάχη

Η τακτική είναι ο όρος του πολέμου του οποίου η έννοια δεν αμφισβητήθηκε και η σημασία του δεν άλλαξε ποτέ από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Αποτελεί αδιαμφισβήτητο το ένα από τα επίπεδα του πολέμου, του οποίου τον ορισμό κατέγραψε για πρώτη φορά ο Κλαούζεβιτς ως την τέχνη «της χρήσης των ενόπλων δυνάμεων στη μάχη», αντιδιαστέλλοντάς την προς τη στρατηγική, την οποία όρισε ως τη «χρήση των μαχών για το σκοπό του πολέμου»²¹. Παραπλήσια είναι η θέση του Ζομινί (Jomini) ότι η τακτική αποφασίζει για τον τρόπο της εκτέλεσης και την εμπλοκή των στρατιωτικών τμημάτων²².

Το αντικείμενο της τακτικής, όπως προκύπτει από τον ορισμό του Κλαούζεβιτς είναι η μάχη, με την έννοια της απόλυτης τακτικής ενέργειας, μέσω της οποίας επιτυγχάνονται αποφασιστικά αποτελέσματα και της οποίας η επιτυχής διεξαγωγή αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση της στρατηγικής. Όμως, η τέχνη της τακτικής δεν αφορά μόνον στη σχεδίαση και διεξαγωγή της μάχης· υπάρχουν και άλλες τακτικές ενέργειες οι οποίες αποτελούν και αυτές αντικείμενο της τακτικής, έστω και αν τα αποτελέσματά τους δεν είναι το ίδιο αποφασιστικά με αυτά της μάχης και κατά συνέπεια δεν περιβάλλονται με την ίδια αίγλη. Οι τακτικές αυτές ενέργειες περιλαμβάνουν τις προελάσεις, τις συμπύξεις, τις εμπλοκές, τις καταδρομικές ενέργειες, τις αναγνωρίσεις, την επιτήρηση, τις ενέδρες και άλλες παρόμοιες.

Ο ορισμός της τακτικής, όπως τον συνέλαβε ο Κλαούζεβιτς και όπως χρησιμοποιείται σήμερα, αναφέρεται στη διεξαγωγή της μάχης· όχι μιας σειράς μαχών αλλά μιας αυτοδύναμης μάχης. Και ναι μεν ένας τακτικός διοικητής μπορεί να εμπλακεί σε περισσότερες της μιας διαδοχικές μάχες, η τακτική όμως αφορά στη διεξαγωγή της κάθε μιας από αυτές ανεξάρτητα. Ο συνδυασμός των μαχών, με την έννοια του πότε θα διεξαχθούν, πού, ποιός τακτικός διοικητής θα εμπλακεί, με πόσες και ποιές δυνάμεις, είναι υπόθεση που υπερβαίνει τα όρια της τακτικής· εμπίπτει στο βασίλειο της στρατηγικής.

Η μάχη μπορεί να είναι σύντομη ή να διαρκεί αρκετό χρόνο, και από την άλλη μπορεί να καλύπτει μια μικρή γεωγραφική περιοχή ή να εκτείνεται σε μεγάλη. Η σχεδίαση και διεξαγωγή της είναι ευθύνη του τακτικού διοικητή, ο οποίος επικεντρώνεται στην ήττα του αντιπάλου μέσω της φθοράς, καταστρέφοντας τις εχθρικές δυνάμεις, ενώ ο (τακτικός) ελιγμός είναι απαραίτητος για την επίτευξή του σκοπού αυτού²³.

Αφού λοιπόν πρωταρχικό αντικείμενο της τακτικής είναι η σχεδίαση και διεξαγωγή της μάχης, ένα, σχετικά σύνθημα, ερώτημα που σχετίζεται με την τακτική και το επίπεδο οργάνωσης και διοικήσεως του στρατεύματος, είναι το ακόλουθο· ποιός είναι ο μικρότερος και ποιός ο μεγαλύτερος σχηματισμός που μπορεί να εμπλακεί σε μάχη;

Ας εξετάσουμε κατ' αρχήν το πρώτο μέρος του ερωτήματος που είναι και το ευκολότερο· ποιός είναι ο μικρότερος σχηματισμός που δύναται να εμπλακεί σε μάχη. Είναι ευρέως γνωστό ότι αυτός είναι η Ταξιαρχία, με την έννοια ότι διαθέτει όλα τα στοιχεία ελιγμού, υποστήριξης μάχης και διοικητικής μέριμνας τα οποία της επιτρέπουν να μάχεται αυτοδύναμα. Τα στρατιωτικά τμήματα μικροτέρων κλιμακίων, έστω και αν εμπλακούν σε μάχη μόνα τους, δεν ενεργούν αυτοδύναμα, αλλά καλύπτονται τουλάχιστον από την Ταξιαρχία στην οποία ανήκουν (έστω και αν κανένα άλλο τμήμα δεν έχει εμπλακεί

²¹ Clausewitz, ο.π., σελ. 128.

²² Jomini, ο.π., σελ. 67.

²³ Jacobs, *Illustrating the levels of war*, 2005.

ταυτόχρονα με τον εχθρό) για λόγους υποστήριξης (πυρών, διοικητικής μερίμνης) ή έστω για λόγους διοικητικής εξάρτησης και εγγύτητας.

Το δεύτερο μέρος του ερωτήματος που αφορά στο μεγαλύτερο σχηματισμό δεν επιδέχεται μονολεκτικής απάντησης. Εφόσον η μάχη είναι μία, ή ένα σύνολο μαχών οι οποίες διεξάγονται ταυτόχρονα σε περιορισμένο γεωγραφικό χώρο και αλληλοεπηρεάζονται, τότε αυτή διεξάγεται από το μεγαλύτερο σχηματισμό του οποίου οι υφιστάμενοι σχηματισμοί ή μονάδες συμμετέχουν στη μάχη. Κατ' αυτή την έννοια, δεν υπάρχει ανώτερο όριο επιπέδου σχηματισμού που μπορεί να εμπλακεί σε μάχη. Για παράδειγμα, στη μάχη του Σαγγαρίου η οποία δόθηκε από τη Στρατιά, από την 1 έως την 29 Αυγούστου του 1922, ενεπλάκησαν και τα τρία Σώματα Στρατού συνολικής δύναμης 120.000 ανδρών, με εχθρική δύναμη 90.000 ανδρών. Από την άλλη πλευρά, στη μάχη του Κουρσκ, η οποία διήρκεσε από την 5 Ιουλίου έως την 23 Αυγούστου 1943, ενεπλάκησαν δύο γερμανικές ομάδες στρατιών συνολικής δύναμης 900.000 οπλιτών με τρεις σοβιετικές στρατιές συνολικής δύναμης 1.300.000 οπλιτών.

Ένα σχετικό με το προηγούμενο ερώτημα, το οποίο θα μας δώσει την ευκαιρία μιας λίγο διαφορετικής θεώρησης των ίδιων ουσιαστικά θεμάτων, είναι το ακόλουθο: ποιός είναι ο μεγαλύτερος σχηματισμός ο οποίος ανήκει στο τακτικό επίπεδο ή ποιά επίπεδα σχηματισμών ανήκουν στο τακτικό επίπεδο του πολέμου; Τα ερωτήματα αυτά υπονοούν ότι υφίσταται κάποια συγκεκριμένη αντιστοίχιση μεταξύ του τακτικού επιπέδου του πολέμου και του επιπέδου οργάνωσης και διοίκησης του στρατεύματος. Όμως, τα συγκεκριμένα ερωτήματα είναι δυνατόν να προκαλέσουν σύγχυση. Η αυθόρμητη απάντηση είναι ότι δεν υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ των δύο. *Όλοι οι σχηματισμοί ανήκουν αυτοδικαίως στο τακτικό επίπεδο· δημιουργήθηκαν για να συμμετέχουν σε μάχες, γεγονός που εκ του ορισμού του τακτικού επιπέδου τους κατατάσσει σε αυτό.* Ως υπόθεση εργασίας όμως, ας υποθέσουμε ότι υπάρχει ένας σχηματισμός (για παράδειγμα το Σώμα Στρατού) ο οποίος είναι ο μεγαλύτερος σχηματισμός που ανήκει στο τακτικό επίπεδο. Μήπως αυτό σημαίνει ότι οι σχηματισμοί ανωτέρου επιπέδου από αυτόν, ανήκουν στα ανώτερα επίπεδα του πολέμου (επιχειρησιακό ή στρατηγικό, αν δεχθούμε την ύπαρξη και των δύο); Η απάντηση είναι κατηγορηματικά αρνητική· δεν υπάρχει σχηματισμός επιχειρησιακού ή στρατηγικού επιπέδου. Στα επίπεδα αυτά γίνεται η σχεδίαση, παρακολούθηση και διεύθυνση της ακολουθίας των τακτικών ενεργειών (μεταξύ των οποίων πρωτεύουσα θέση καταλαμβάνει η μάχη) για την επίτευξη του αντίστοιχου σκοπού. Συνεπώς, μόνο οι διοικητές με τα αντίστοιχα επιτελεία (δηλαδή τα στρατηγεία) μπορεί να ανήκουν στο επιχειρησιακό ή στο στρατηγικό επίπεδο πολέμου· όχι οι σχηματισμοί ως σύνολα, οι οποίοι υλοποιούν τη σχεδίαση των αντίστοιχων στρατηγείων, δηλαδή εμπλέκονται στις μάχες και κατά συνέπεια ανήκουν στο τακτικό επίπεδο. Συμπερασματικά, όλοι οι σχηματισμοί ανήκουν στο τακτικό επίπεδο· ένα στρατηγείο (ο διοικητής με το επιτελείο του) οποιουδήποτε επιπέδου, μπορεί υπό προϋποθέσεις να ανήκει στο επιχειρησιακό ή στο στρατηγικό επίπεδο.

Η τακτική, όπως προαναφέρθηκε, ως έννοια παρέμεινε διαχρονικά αναλλοίωτη· ήταν και παραμένει η τέχνη της διεξαγωγής της μάχης. Όμως η στρατηγική, μετά τις νέες εξελίξεις στη διεξαγωγή του πολέμου, δεν ήταν απλώς η τέχνη της σχεδίασης και του συντονισμού των μαχών, αλλά αυτή της τέχνης και του συντονισμού των επιχειρήσεων για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου στο πλαίσιο μιας εκστρατείας. Κατ' αναλογία, ένας νέος ορισμός έπρεπε να δοθεί στην τέχνη της διεξαγωγής και του συντονισμού των μαχών για την επίτευξη επιχειρησιακών σκοπών στο πλαίσιο μιας επιχείρησης. Ο νέος αυτός όρος ονομάστηκε *επιχειρησιακή τέχνη*. Η συστηματική μελέτη και διατύπωση του θεωρητικού υποβάθρου του νέου όρου θα περίμενε την περίοδο μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και τη σοβιετική σχολή στρατιωτικής σκέψης.

Η γερμανική παράδοση: αστραπιαίος πόλεμος (blitzkrieg) και περικύκλωση και καταστροφή (kesselschlacht)

Το στρατηγικό πρόβλημα της Γερμανίας, το οποίο οφειλόταν στην ισορροπία των δυνάμεων στην Ευρώπη και τις υφιστάμενες ή προσδοκώμενες συμμαχίες, είχε διαγνωστεί πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι Γερμανοί είχαν εγκαίρως συνειδητοποιήσει ότι σε περίπτωση πολέμου ήταν υποχρεωμένοι να εμπλακούν σε δύο μέτωπα, ένα στη Δύση εναντίον της Γαλλίας και ένα στην Ανατολή εναντίον της Ρωσίας. Το σχέδιό τους και στους δύο Παγκοσμίους Πολέμους ήταν να επιτύχουν μια γρήγορη και αποφασιστική νίκη εναντίον της Γαλλίας πριν στραφούν με όλες τους τις δυνάμεις εναντίον της Ρωσίας. Ο γερμανικός τρόπος του πολέμου, όπως αναπτύχθηκε μετά τους πολέμους της γερμανικής ενοποίησης, ήταν η άσκηση μετωπικής πίεσης για την αγγίστρωση των εχθρικών αμυνομένων δυνάμεων και η διεξαγωγή ενός ευρέως ελιγμού για την προσβολή, όχι των πλευρών αλλά, των νώτων της εχθρικής διάταξης. Μοναδικός αντικειμενικός σκοπός της προσπάθειας, ως κληρονομιά του Μόλτκε του Πρεσβύτερου, ήταν η καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων η οποία θα επέφερε την αναπόφευκτη συνθηκολόγηση του εχθρού. Το σχέδιο Σλήφεν (Schlieffen), όπως ονομάστηκε από το όνομα του αρχηγού του γερμανικού επιτελείου ο οποίος το συνέλαβε, εναντίον της Γαλλίας που εκπονήθηκε στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα ήταν το αποτέλεσμα της στρατηγικής σχεδίασης για την εκστρατεία στο δυτικό μέτωπο και προέβλεπε αντικειμενικούς σκοπούς σε επίπεδο ομάδος στρατιών, άξονες επιθέσεων, κατανομή δυνάμεων ανά άξονα και συντονιστικές οδηγίες. Ο διοικητής της στρατιάς που εισέβαλε στο Βέλγιο, και υπεύθυνος του υπερκερωτικού ελιγμού μέσω των κάτω χωρών, Αλεξάντερ φον Κλουκ (Alexander von Kluck), έπρεπε να σχεδιάσει τις τακτικές του ενέργειες (μάχες) για την επίτευξη του αντικειμενικού σκοπού που του είχε ανατεθεί, διατηρώντας την ελευθερία να συλλάβει αλλαγές του γενικού τρόπου ενεργείας εφόσον έτσι εξυπηρετείτο καλύτερα ο γενικός σκοπός της εκστρατείας, υποβάλλοντάς τες στο γερμανικό γενικό επιτελείο προς έγκριση. Τέτοια ήταν η αλλαγή του κυκλωτικού ελιγμού από τα ΝΔ του Παρισιού στα ΒΑ του, αλλαγή η οποία έγινε δεκτή από το γενικό επιτελείο, το οποίο ως συνέπεια της αλλαγής αυτής επέφερε αντίστοιχες αλλαγές στα σχέδια των υπολοίπων σχηματισμών. Στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η διάσπαση του μετώπου, η οποία είχε επιχειρηθεί σε τοπικό μόνο επίπεδο στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτέλεσε τακτική επιλογή για την έναρξη των επιχειρήσεων, ακολουθούμενη από την περικύκλωση και καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων (σταθερή επιδίωξη κάθε γερμανικής πολεμικής προσπάθειας). Και πάλι, στο επίπεδο της ομάδος στρατιών και της στρατιάς (με καλύτερο παράδειγμα αυτό του Γκουντέριαν (Guderian)) οι αντίστοιχοι διοικητές έπρεπε να σχεδιάσουν μια σειρά τακτικών ενεργειών για την επίτευξη του αντικειμενικού σκοπού που τους ανατέθηκε στο πλαίσιο της γενικής εκστρατείας. Και στις δύο περιπτώσεις, η σχεδίαση των τακτικών ενεργειών δεν ήταν ούτε στρατηγική, ούτε τακτική, αλλά αυτό που αργότερα έγινε γνωστό ως *επιχειρησιακή τέχνη*.

Η τέχνη της σχεδίασης των διαδοχικών τακτικών ενεργειών από τους φον Κλουκ και Γκουντέριαν, οι οποίοι παράλληλα διατηρούσαν την ελευθερία να προτείνουν αλλαγές στα αρχικά σχέδια εφόσον έτσι εξυπηρετούνταν καλύτερα οι σκοποί της εκστρατείας, σηματοδότησαν την έναρξη της εισαγωγής της έννοιας της επιχειρησιακής τέχνης στο στρατιωτικό λεξιλόγιο, έστω και αν οι Γερμανοί δεν χρησιμοποίησαν πρώτοι τον όρο με το συγκεκριμένο όνομα.

Η σοβιετική παράδοση: επιχειρήσεις σε βάθος (deep operations) και επιχειρησιακή τέχνη (operational art)

Η σοβιετική στρατιωτική σκέψη, απολύτως φυσιολογικά, είναι βαθύτατα επηρεασμένη από την πολιτική: σ' ένα πολιτικό σύστημα τόσο ολοκληρωτικής αντίληψης ήταν αδύνατο να

γίνει διαφορετικά. Η ανάπτυξη της στρατιωτικής σκέψης στο ανώτερο επίπεδο της διαμορφώθηκε στα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση. Στο μετά-επαναστατικό σκηνικό, πριν την ανάπτυξη οποιασδήποτε στρατιωτικής σκέψης όμως, έπρεπε να επιτευχθεί ένας επώδυνος και επαχθής ιστορικός συμβιβασμός με έντονο ιδεολογικό υπόβαθρο. Έπρεπε να συμβιβαστεί η παρακαταθήκη των Λένιν, Ένγκελς και Μαρξ, οι οποίοι θεωρούσαν ως καταλληλότερη μορφή του στρατού την πολιτοφυλακή, έναν ένοπλο στρατό πολιτών (ο Ένγκελς δεν μπορούσε να φανταστεί πώς στην κομμουνιστική κοινωνία θα μπορούσε να υπάρχει τακτικός στρατός), με την αδυσώπητη πραγματικότητα, όπου η ύπαρξη ενός ικανού, εκπαιδευμένου και πειθαρχημένου στρατού ήταν απαραίτητη για την επιβίωση του νέου σοσιαλιστικού κράτους. Το πρόβλημα περιεπλέκετο ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι οι επαγγελματίες στρατιωτικοί, οι αποκαλούμενοι «στρατιωτικοί ειδήμονες», είχαν όλοι υπηρετήσει στον αυτοκρατορικό στρατό και συνεπώς ήταν εξ ορισμού ύποπτοι, ενώ οι «κόκκινοι διοικητές» (αυτοδίδακτοι στρατιωτικοί οι οποίοι αναδείχθηκαν στο ρωσικό εμφύλιο πόλεμο) ήταν ανεπαρκείς για το επιζητούμενο υψηλό επίπεδο στρατιωτικής ηγεσίας ενός κράτους υπό καθεστώς πραγματικής απειλής εναντίον της ύπαρξής του. Εξ άλλου, η προσπάθεια ταχύρυθμης εκπαίδευσης νέων αξιωματικών δεν απέδωσε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Τελικά, υπό την πίεση των γεγονότων, οι Σοβιετικοί αποδέχθηκαν τη διατήρηση του τακτικού στρατού, τον οποίο όμως προσπάθησαν να ελέγξουν πολιτικά με την τοποθέτηση στρατιωτικών κομισαρίων. Η περίοδος αυτή, μέχρι την καθιέρωση του Κόκκινου Στρατού, κυριαρχείται από την προσπάθεια καθιέρωσης ενός στρατιωτικού δόγματος κατά βάση από τον Μιχαήλ Φρούνζε (Mikhail Frunze²⁴), στην οποία αντιστάθηκε σθεναρά ο τότε επίτροπος στρατιωτικών Λέον Τρότσκι (Leon Trotsky). Τελικώς επικράτησαν οι απόψεις του Φρούνζε, ο οποίος διαδέχθηκε τον Τρότσκι ως επίτροπος στρατιωτικών, με βασικές θέσεις την ολοκληρωτική κινητοποίηση του κράτους προς πόλεμο, την κυριαρχία της επίθεσης και της κεντρικής διεύθυνσης των ελιγμών η οποία μπορούσε να διεξαχθεί μόνο από έναν καλά εκπαιδευμένο στρατό, στελεχωμένο από μόνιμο στρατιωτικό προσωπικό. Ο Φρούνζε έθεσε επίσης τα θεμέλια της σοβιετικής κρατικής στρατιωτικής βιομηχανίας, διαβλέποντας ότι σε έναν μελλοντικό πόλεμο η τεχνολογία θα διαδραμάτιζε ιδιαίτερα σημαντικό, αν όχι αποφασιστικό, ρόλο²⁵.

Η διαμόρφωση του σοβιετικού στρατιωτικού δόγματος δεν έγινε στο κενό. Οι σοβιετικοί στρατιωτικοί θεωρούσαν τους εαυτούς τους μέλη της διεθνούς κοινότητας των στρατιωτικών θεωρητικών, ενημερωνόμενοι για τις θεωρίες που αναπτύσσονταν στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ιδιαίτερο ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή διαδραμάτισε η συνεργασία της Σοβιετικής Ένωσης με τη Γερμανία ήδη από το 1922, η οποία περιελάμβανε συμπαραγωγή στρατιωτικού υλικού (πολεμικών αεροσκαφών στο έδαφος της Σοβιετικής Ένωσης υπό την επίβλεψη Γερμανών τεχνικών) και την παρουσία Γερμανών αξιωματικών στο επιτελείο του Κόκκινου Στρατού. Έτσι ερμηνεύεται η ομοιότητα της στρατιωτικής σκέψης των δύο λαών (επιθετικό πνεύμα, διάσπαση αμυντικού μετώπου, επιχειρήσεις σε βάθος μέχρι τα νώτα της εχθρικής διάταξης).

Στη διαδικασία δημιουργίας του σοβιετικού στρατιωτικού δόγματος, το φάντασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν πάντοτε παρόν, όπως και σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, έστω και αν ο αυτοκρατορικός στρατός που πολέμησε στο μεγάλο πόλεμο μετασηματίστηκε στον Κόκκινο Στρατό. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν πολύ διαφορετικός σε σχέση με όλους τους πολέμους που είχαν διεξαχθεί στην ανθρωπότητα μέχρι τότε. Ο πόλεμος, από ένα μέσο της πολιτικής για την επίλυση διακρατικών διαφορών

²⁴ Mikhail Frunze (1885-1925). Αξιωματικός του Κόκκινου Στρατού, ο οποίος πολέμησε στο ρωσικό εμφύλιο πόλεμο. Υπήρξε ενσυνείδητος και πιστός κομμουνιστής, λόγος για τον οποίο καταδικάστηκε σε καταναγκαστικά έργα στη Σιβηρία, όπου παρέμεινε για μια δεκαετία πριν αποδράσει. Ανήλθε στη θέση του επιτρόπου των στρατιωτικών διαδεχόμενος τον Λέον Τρότσκι. Πέθανε κατά τη διάρκεια εγχείρησης στην οποία υποβλήθηκε ουσιαστικά χωρίς τη θέλησή του.

²⁵ Condoleezza Rice, *Η διαμόρφωση της σοβιετικής στρατηγικής στο Paret, Οι δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής. Από το Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή*, 2004, σελ. 765-798.

με γρήγορο και αποφασιστικό τρόπο, κατέληξε σε μια παρατεταμένη, στατική αντιπαράθεση αντιπάλων στρατευμάτων, εκατομμυρίων ανδρών το καθένα, κατατρώγοντας τους πόρους των εμπλεκόμενων κρατών και προκαλώντας τελικά ανεξέλεγκτες κοινωνικές αντιδράσεις. Παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες, τα μέτωπα των αντιπάλων σταθεροποιήθηκαν και αντιστάθηκαν επιτυχώς σε όλες τις προσπάθειες διάσπασής τους. Αυτή ήταν μια κληρονομιά η οποία επρόκειτο να επηρεάσει διαφορετικά τη στρατηγική σκέψη των Γάλλων από τη μία πλευρά και των Γερμανών και των Ρώσων από την άλλη. Οι Γάλλοι πίστεψαν ότι «... η άμυνα είναι ισχυρότερη μορφή πολέμου σε σχέση με την επίθεση»²⁶ ισχυροποιώντας τις αμυντικές οχυρώσεις τους στα γαλλογερμανικά σύνορα, ενώ οι Γερμανοί και οι Ρώσοι προσανατολίστηκαν προς την επιθετική διάσταση, αναπτύσσοντας θεωρίες και δόγματα που προέβλεπαν την αποτελεσματική διάσπαση του ενδεχόμενου μετώπου και την εν συνεχεία διεύρυνση του ρήγματος και εκμετάλλευση με σκοπό την επίτευξη αποφασιστικού αποτελέσματος. Έτσι, οι μεν Γερμανοί ανέπτυξαν τις θεωρίες περί του *αστραπιαίου πολέμου* και της *περικύκλωσης και καταστροφής του εχθρού*, ενώ οι Ρώσοι αυτά των *επιχειρήσεων σε βάθος* και της *επιχειρησιακής τέχνης*.

Η εμπειρία των σοβιετικών ενόπλων δυνάμεων όχι μόνο από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918), αλλά και από το δικό τους Εμφύλιο Πόλεμο (1917-1923) και τον πόλεμο με την Πολωνία (1919-1921) αποτέλεσε το υπόβαθρο για την ανάπτυξη της δικής τους στρατιωτικής σκέψης, τις δύο δεκαετίες μετά την οκτωβριανή επανάσταση. Η σοβιετική στρατιωτική σκέψη κυριαρχείται από τη θεωρία των *επιχειρήσεων σε βάθος* (*deep operations*) της οποίας η πατρότητα αποδίδεται σε μια ομάδα θεωρητικών της στρατιωτικής επιστήμης και τέχνης, της οποίας οι πλέον επιφανείς είναι ο Αλέξανδρος Σβέτσιν (Aleksandr Svechin²⁷), ο Μιχαήλ Τουχασέφσκυ (Mikhail Tukhachevsky²⁸) και ο Βλαδίμηρος Τριανταφύλωφ (Vladimir Triandafillov²⁹).

Ο πρώτος που ασχολήθηκε με το θέμα των επιχειρήσεων σε βάθος ήταν ο Βλαδίμηρος Τριανταφύλωφ, διευθυντής επιχειρήσεων του επιτελείου του Κόκκινου Στρατού. Η λύση με την οποία ήλπιζαν οι Σοβιετικοί να επιλύσουν το πρόβλημα των μεγάλων αδιάσπαστων αμυντικών διατάξεων που αντιμετώπισαν στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο προέβλεπε την αρχική διάσπαση του εχθρικού μετώπου σε τακτικό βάθος και τη συνέχιση των επιθέσεων με διαδοχικά κύματα για την προώθηση της διείσδυσης μέχρι τις θέσεις των εφεδρειών, των μονάδων υποστήριξης και των γραμμών συγκοινωνιών. Οι επιχειρήσεις αυτές σε βάθος προβλεπόταν να υλοποιηθούν με τη συνεργασία πολλών όπλων, ενώ τα νέα μέσα, άρματα, αεροσκάφη, ασύρματα επικοινωνίες, διευκόλυναν την ταχύτητα κίνησης των δυνάμεων και το βάθος διείσδυσης πριν εκδηλωθεί η αντίδραση του αντιπάλου. Η διάσπαση του μετώπου και οι βαθιές διεισδύσεις θα δημιουργούσαν τις συνθήκες για την κύκλωση και καταστροφή μεγάλων τμημάτων των εχθρικών δυνάμεων. Παρά την άποψη του Σβέτσιν ότι ο επόμενος πόλεμος θα ήταν πόλεμος φθοράς, στη σοβιετική στρατιωτική σκέψη επικράτησαν οι απόψεις του Τουχασέφσκυ, στη γραμμή που πρώτος χάραξε ο Τριανταφύλωφ, των επιχειρήσεων (ή επιθέσεων) σε βάθος.

Η ανάπτυξη της σοβιετικής στρατιωτικής σκέψης προς την κατεύθυνση αυτή ανακόπηκε εξαιτίας των εκκαθαρίσεων της ηγεσίας του Κόκκινου Στρατού από τον Στάλιν το 1937. Τόσο ήταν το μένος εναντίον του Τουχασέφσκυ και των άλλων στρατιωτικών ηγετών

²⁶ Clausewitz, ο.π., 1976, σελ. 84.

²⁷ Aleksandr Svechin (1878-1938). Ρώσος αξιωματικός του ρωσικού και σοβιετικού στρατού και θεωρητικός του πολέμου. Εκτελέστηκε το 1938 από το σοβιετικό καθεστώς.

²⁸ Mikhail Tukhachevsky (1893-1937). Ρώσος αξιωματικός του ρωσικού και σοβιετικού στρατού, ο οποίος ανήλθε στο αξίωμα του στρατάρχη. Εκτελέστηκε το 1937 από το σοβιετικό καθεστώς. Θεωρείται ο εμπνευστής του δόγματος των επιθέσεων σε βάθος (deep attacks).

²⁹ Vladimir Triandafillov (1894-1931). Ρώσος αξιωματικός του ρωσικού και σοβιετικού στρατού, γεννηθείς στο Καρς της Μικράς Ασίας από Έλληνες γονείς ποντιακής καταγωγής. Θεωρητικός της πολεμικής τέχνης και επιστήμης, στον οποίο αποδίδεται η πατρότητα της θεωρίας των *επιχειρήσεων σε βάθος* (*deep operations*). Ο Στρατάρχης Zukhov απέδωσε την επιτυχία του στον πόλεμο εναντίον των Γερμανών στη συμμόρφωσή του προς το δόγμα των επιχειρήσεων σε βάθος του Triandafillov.

που την εποχή εκείνη απαγορεύτηκε κάθε συζήτηση για το θέμα των επιχειρήσεων σε βάθος στην ακαδημία του Κόκκινου Στρατού. Οι πρακτικές επιπτώσεις φάνηκαν στην αποτυχημένη εκστρατεία εναντίον της Φινλανδίας (Νοε 1939 – Μαρ 1940) και στα πρώτα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Οι πρακτικές ανάγκες της σχεδίασης, διεξαγωγής και διεύθυνσης των επιχειρήσεων σε βάθος ανέδειξαν δύο νέους όρους: η σειρά των τακτικών ενεργειών ονομάστηκε *επιχείρηση*, ενώ η τέχνη της σχεδίασης και της διεξαγωγής της *επιχειρησιακή τέχνη* (παρά την ύπαρξη του όρου *επιχείρηση* με την ειδική σημασία από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι Σοβιετικοί είναι οι πρώτοι οι οποίοι αναφέρονται ρητά και συστηματικά σ' αυτήν). Οι *επιχειρήσεις* εθεωρούντο ως «το σύνολο των ελιγμών και των μαχών σε κάποιο τμήμα ενός θεάτρου στρατιωτικής δραστηριότητας η οποία κατευθύνεται προς την επίτευξη ενός κοινού σκοπού, ο οποίος ορίζονταν ως τελικός για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο της εκστρατείας»³⁰.

Όμως, παρά την πρωτοπορία τους στην εισαγωγή των όρων *επιχείρηση* και *επιχειρησιακή τέχνη* στο στρατιωτικό λεξιλόγιο, οι Σοβιετικοί ποτέ δεν αναφέρθηκαν σε *επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου*.

ΗΠΑ και ΝΑΤΟ: επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου

Σήμερα είναι γνωστό ότι ο όρος *επιχειρησιακό επίπεδο*, ως ανεξάρτητο επίπεδο πολέμου, εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην έκδοση του 1982 του εγχειριδίου εκστρατείας 100-5, *Επιχειρήσεις*³¹, του στρατού ξηράς των ΗΠΑ και έκτοτε καθιερώθηκε στο στρατιωτικό λεξιλόγιο. Από εκεί ο όρος μεταφέρθηκε κατ' αρχήν στις ένοπλες δυνάμεις των αγγλόφωνων χωρών³² και στη συνέχεια στα εγχειρίδια του ΝΑΤΟ. Από το ΝΑΤΟ, οι περισσότερες χώρες-μέλη (μεταξύ των οποίων και η δική μας), όπως επίσης και χώρες που συμμετέχουν στα διάφορα προγράμματα του ΝΑΤΟ (σύμπραξη για την ειρήνη, μεσογειακός διάλογος κλπ) τον ενσωμάτωσαν στα δικά τους στρατιωτικά εγχειρίδια.

Σύμφωνα με τον ισχύοντα κανονισμό ορολογίας του ΝΑΤΟ³³, το επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου ορίζεται ως «το επίπεδο στο οποίο σχεδιάζονται, διεξάγονται και συντηρούνται εκστρατείες και κύριες επιχειρήσεις για την επίτευξη στρατηγικών σκοπών εντός θεάτρων ή περιοχών επιχειρήσεων»³⁴.

Οι Βρετανοί χρησιμοποιούν τον όρο επιχειρησιακό επίπεδο και εναλλακτικά τον όρο επίπεδο θεάτρου, το οποίο ορίζουν ως «το επίπεδο στο οποίο σχεδιάζονται, διεξάγονται και συντηρούνται εκστρατείες και κύριες επιχειρήσεις για την επίτευξη στρατηγικών αντικειμενικών σκοπών εντός θεάτρων ή περιοχών επιχειρήσεων. Η επιδίωξη ενορχήστρωση των στρατιωτικών πόρων και δραστηριοτήτων για το σκοπό αυτό ονομάζεται επιχειρησιακή τέχνη»³⁵.

Από την απλή ανάγνωση του ορισμού του ΝΑΤΟ συνάγεται ότι ο συντάκτης του θεωρεί ότι οι εκστρατείες και οι (κύριες) επιχειρήσεις σχεδιάζονται και διευθύνονται από τον ίδιο διοικητή, ο οποίος είναι ο διοικητής του επιχειρησιακού επιπέδου και ο διοικητής αυτός έχει επιφορτιστεί με την επιδίωξη στρατηγικών σκοπών. Εάν δεχθούμε την ταυτοποίηση των όρων *εκστρατεία* και *επιχείρηση*, τότε δημιουργούμε ένα σοβαρό πρόβλημα διάκρισης μεταξύ του στρατηγικού και του επιχειρησιακού επιπέδου. Εάν πάλι δεχθούμε ότι η

³⁰ Svechin, *Strategy and operational art*, όπως αναφέρεται στο Kelly & Brennan, *The Leavenworth heresy and the perversion of operational art*, 2010.

³¹ U.S. Army, *Field Manual 100-5, Operations*, 1982.

³² ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Καναδάς, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία

³³ ΝΑΤΟ, *AAP-6(2010), NATO glossary of terms and definitions*, 2010

³⁴ Ο αντίστοιχος ορισμός των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ είναι πανομοιότυπος με αυτόν του ΝΑΤΟ, γεγονός που δεν μας προξενεί εντύπωση, δεδομένου ότι η πλειονότητα των ορισμών του ΝΑΤΟ έχουν τη βάση τους στους αντίστοιχους των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας.

³⁵ Kiszely, *Thinking about the operational level*, 2005.

σχεδίαση της εκστρατείας γίνεται στο επιχειρησιακό επίπεδο, τότε πρέπει να διευκρινιστεί τι σχεδιάζεται στο στρατηγικό επίπεδο. Εάν ο στρατηγικός διοικητής δεν διατηρήσει την ευθύνη της σχεδίασης και διεξαγωγής της εκστρατείας, τότε ουσιαστικά του αφαιρείται το κυριότερο έργο του.

Όμως, από την αφήγηση της ιστορικής εξέλιξης που παρουσιάστηκε παρατηρούμε ότι οι όροι *εκστρατεία* και *επιχείρηση* ήταν, όχι μόνο διαφορετικοί, αλλά ο δεύτερος υποσύνολο του πρώτου. Επιπλέον, η *εκστρατεία* ήταν το βασίλειο του στρατηγικού διοικητή, στο πλαίσιο της οποίας αυτός σχεδίαζε, συντόνιζε, παρακολουθούσε και διηύθυνε μια σειρά μαχών για την επίτευξη του στρατηγικού αντικειμενικού σκοπού. Η *επιχείρηση*, όρος μεταγενέστερος της εκστρατείας, θεωρήθηκε ότι ήταν το βασίλειο του επιχειρησιακού διοικητή, εντός της οποίας αυτός ασκούσε καθήκοντα ανάλογα του στρατηγικού διοικητή, σε χαμηλότερο όμως επίπεδο, ως υποσύνολο του έργου του στρατηγικού διοικητή, για την επίτευξη ενός υποσυνόλου του στρατηγικού αντικειμενικού σκοπού, το οποίο κατ' αναλογία ονομάσθηκε επιχειρησιακός αντικειμενικός σκοπός.

Θα διακινδυνεύσουμε μια ερμηνεία της προέλευσης του τρόπου σύνταξης του ισχύοντος ορισμού του NATO. Η σύμπτωση των όρων *εκστρατεία* και *επιχείρηση* προέρχεται από την αμερικανική (επικρατούσα στο NATO) στρατιωτική σκέψη, η οποία με τη σειρά της είναι επηρεασμένη από τον τρόπο οργάνωσης των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων και συγκεκριμένα από τον τρόπο διαίρεσης του κόσμου σε ζώνες ευθύνης – διοικήσεις, με την επωνυμία *Ενιαίες Μάχιμες Διοικήσεις*³⁶ (Unified Combatant Commands, όπως η European command, η African command, η Central Command, κλπ) οι οποίες ανατίθενται σε αντίστοιχους διοικητές. Σύμφωνα με το ισχύον αμερικανικό στρατιωτικό δόγμα, οι διοικητές αυτοί ανήκουν στο επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου. Όταν αναλαμβάνεται ένας πόλεμος στη ζώνη ευθύνης ενός τέτοιου διοικητή, η αντίστοιχη εκστρατεία και κατά συνέπεια και η επιχείρηση αναλαμβάνεται από αυτόν, ενώ ο αρχηγός του γενικού επιτελείου είναι ουσιαστικά σύμβουλος της κυβέρνησης, ο οποίος συντονίζει ενδεχόμενους ταυτόχρονους πολέμους διεξαγόμενους σε διαφορετικά θέατρα πολέμου. Όμως, η κατάσταση αυτή είναι μοναδική για τις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ και δεν πρέπει να μεταφέρεται αβασάνιστα μέσω του NATO στις άλλες χώρες.

Μία ακόμη παρατήρηση σε σχέση με τον ισχύοντα ορισμό του NATO είναι ότι αντί του παλαιού όρου *επιχείρηση* χρησιμοποιείται ο νέος *κύρια επιχείρηση*, χωρίς όμως να διευκρινίζεται εάν υφίσταται κάποια εννοιολογική διαφορά μεταξύ τους.

Συμπεράσματα από την ιστορική επισκόπηση

Τα ευρήματα από την προηγηθείσα ιστορική επισκόπηση μας βοηθούν να διαμορφώσουμε άποψη για το πώς εμφανίσθηκαν και εξελίχθηκαν οι όροι *επιχείρηση*, *επιχειρησιακή τέχνη* και *επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου*. Ανακεφαλαιώνοντας, καταλήγουμε αβίαστα στα ακόλουθες διαπιστώσεις.

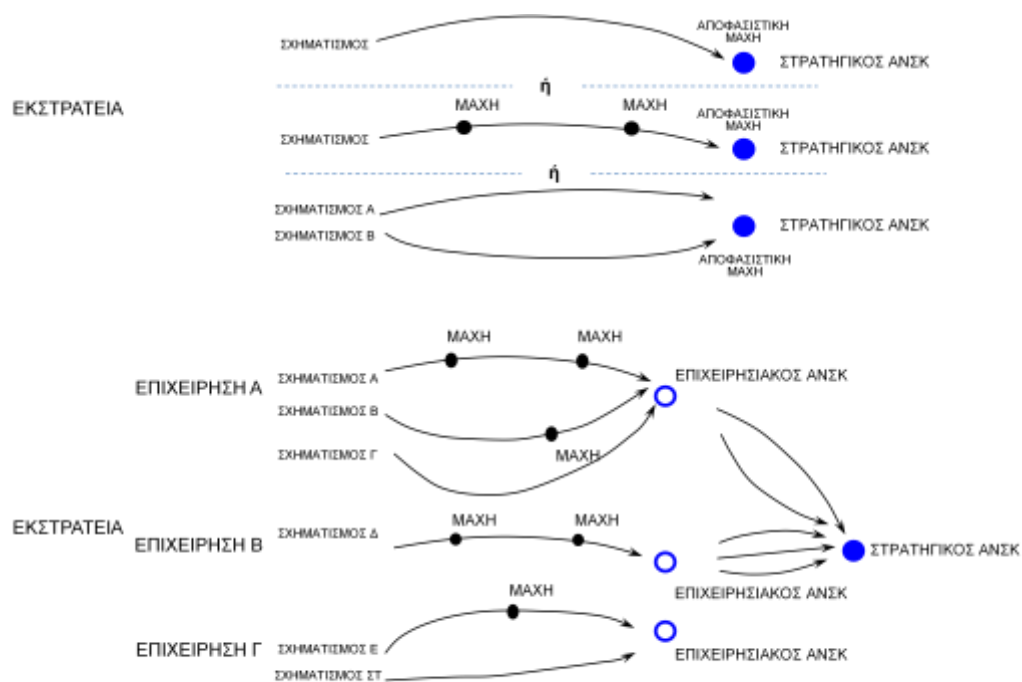
Ο όρος *εκστρατεία* χρησιμοποιείται για να περιγράψει το σύνολο της δραστηριότητας των ενόπλων δυνάμεων στο πλαίσιο ενός πολέμου· δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε ανάπτυξη των ενόπλων δυνάμεων εκτός των συνόρων της χώρας και απομάκρυνση από το «κέντρο».

Ο όρος *επιχείρηση* εμφανίστηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στη γερμανική στρατιωτική σκέψη, όπως αποτυπώνεται πλήρως στα γραπτά του στρατάρχη του γερμανικού και του οθωμανικού στρατού Κόλμαρ φον ντερ Γκολτζ. Λίγα χρόνια αργότερα εμφανίστηκε στη σοβιετική στρατιωτική γραμματεία πιο συστηματικά και με καλύτερη θεωρητική τεκμηρίωση, μέσω της οποίας έγινε παγκόσμια γνωστός. Η *επιχείρηση*, όπως έφθασε μέχρι τις ημέρες μας, είναι μια σειρά τακτικών ενεργειών στο πλαίσιο μιας εκστρατείας, για την

³⁶ Οι ΗΠΑ διαθέτουν εννέα τέτοιες διοικήσεις.

επίτευξη των επιχειρησιακών αντικειμενικών σκοπών. Η κατανόηση του όρου *επιχείρηση* είναι προϋπόθεση για την κατανόηση των όρων *επιχειρησιακή τέχνη* και *επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου*.

Η γενική αντίληψη είναι ότι ο πόλεμος αποτελείται από μία ή περισσότερες εκστρατείες, η κάθε μία εκ των οποίων θα μπορούσε να αποτελείται, όχι όμως υποχρεωτικά, από δύο ή περισσότερες εκστρατείες, όπως απεικονίζεται στην Εικόνα 1. Για παράδειγμα, ο πρώτος πόλεμος του κόλπου 1990-91 για την απελευθέρωση του Κουβέιτ από τις δυνάμεις κατοχής του Ιράκ ήταν πόλεμος μιας εκστρατείας. Στο πλαίσιο της εκστρατείας αυτής διεξήχθησαν δύο επιχειρήσεις: η επιχείρηση INSTANT THUNDER των αεροπορικών επιδρομών και η επιχείρηση DESSERT STORM της χερσαίας επιχείρησης για την απελευθέρωση του Κουβέιτ. Από την άλλη πλευρά, ο πόλεμος για την κυριαρχία στα νησιά Μαλβίνες ή Φώλκλαντς (Malvinas/Falklands) του 1982 μεταξύ Αργεντινής και Μεγάλης Βρετανίας ήταν πόλεμος μιας εκστρατείας, μιας και μοναδικής επιχείρησης.

Εικόνα 2. Σχέσεις μεταξύ εκστρατείας, επιχειρήσεων και μαχών

Ο όρος *επιχειρησιακή τέχνη* ήταν αποτέλεσμα των διεργασιών διαμόρφωσης του σοβιετικού στρατιωτικού δόγματος στο πλαίσιο της εξεύρεσης λύσεων για τη διάσπαση συμπαγών αμυντικών μετώπων, όπως αυτών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, και δημιουργήθηκε σε συνδυασμό με το δόγμα των *επιχειρήσεων ή επιθέσεων σε βάθος* το οποίο κυριάρχησε στη σοβιετική στρατιωτική σκέψη από τη σύλληψή του τη δεκαετία του 1920 μέχρι τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης.

Η στρατηγική της αποφασιστικής μάχης και η επακόλουθη στρατηγική της χρονικής διαδοχής μαχών από το σύνολο του στρατού για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου δεν άφηνε χώρο για την ανάπτυξη ενός τρίτου επιπέδου, πέραν του στρατηγικού και του τακτικού. Θα χρειαζόταν η επέκταση, χρονική και γεωγραφική, του πολέμου και η ανεξέλεγκτη αύξηση του μεγέθους των στρατευμάτων με τη συνακόλουθη διάσπασή τους σε ανεξάρτητους σχηματισμούς για να δημιουργηθεί η ανάγκη ενός ενδιάμεσου επιπέδου, το οποίο θα ομαδοποιούσε τις μάχες στις οποίες εμπλεκόταν ένας σχηματισμός σε

επιχειρήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους ομαδοποιούνταν σε μια *εκστρατεία*. Έτσι, ενώ ο στρατηγικός διοικητής ήταν υπεύθυνος για το συντονισμό (από άποψη χρόνου και χώρου) των επιχειρήσεων για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου, και οι τακτικοί διοικητές ήταν υπεύθυνοι για τη διεξαγωγή της μάχης ή των μαχών (αν έπρεπε να εμπλακούν σε περισσότερες της μιας), κάποιος έπρεπε να συντονίσει την ομάδα των μαχών που συγκροτούσαν μια *επιχείρηση* για την επίτευξη των επιχειρησιακών αντικειμενικών σκοπών, οι οποίοι καθορίζονταν από το στρατηγικό διοικητή.

Το επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου εμφανίστηκε από το πουθενά σε ένα εγχειρίδιο εκστρατείας του αμερικανικού στρατού το 1982 και έκτοτε παρέμεινε στη στρατιωτική γραμματεία. Μάλιστα διαδόθηκε κατ' αρχήν στις άλλες αγγλόφωνες χώρες και τελικά στο NATO. Στα εγχειρίδια του NATO οι όροι *εκστρατεία* και *επιχείρηση* χρησιμοποιούνται εναλλακτικά· επίσης χρησιμοποιείται ο όρος *κύρια επιχείρηση* αντί του όρου *επιχείρηση* ο οποίος είχε επικρατήσει από το τέλος του 19^{ου} αιώνας, χωρίς να γίνεται διαχωρισμός των δύο.

Για να επικεντρωθούμε όμως στο *επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου*, και συνδυάζοντας τα προαναφερθέντα συμπεράσματα, φαίνεται ότι η εισαγωγή του οφείλεται στους παρακάτω λόγους:

- Τη δραστική αύξηση του μεγέθους των στρατευμάτων σε συνδυασμό με τη γεωγραφική επέκταση του θεάτρου του πολέμου ή/και των επιχειρήσεων, την αύξηση της απόστασης του θεάτρου επιχειρήσεων από το «κέντρο» και την αύξηση της χρονικής διάρκειας του πολέμου και της διεξαγωγής του καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ανεξαρτήτως εποχής.
- Την πολυπλοκότητα των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Ο πόλεμος από κάποια στιγμή και πέρα δεν αποτελείτο από μία (αποφασιστική) μάχη ή έναν περιορισμένο αριθμό μαχών, αλλά από μία διαδοχική σειρά ταυτόχρονων ή διαδοχικών μαχών οργανωμένων σε επιχειρήσεις και εκστρατείες. Η πολυπλοκότητα του πολέμου είναι περισσότερο εμφανής στο πλαίσιο των ενόπλων δυνάμεων των υπερδυνάμεων και των μεγάλων δυνάμεων, με συμφέροντα τα οποία εκτείνονται παγκοσμίως και των οποίων οι δυνατότητες προβολής ισχύος καλύπτουν όλη τη Γη. Η διάσταση αυτή δημιούργησε οργανωτικές ανάγκες οι οποίες έκαναν ακόμα πιο πολύπλοκη την υπόθεση της διεξαγωγής του πολέμου, σε σημείο να δημιουργήθηκαν προβλήματα ενότητας διοικήσεως.

Οι προαναφερθέντες λόγοι, σε συνδυασμό με την έλλειψη της τεχνολογίας για την παρακολούθηση και διεύθυνση του πολέμου από τους πολιτικούς ηγέτες και τους αρχιστρατήγους, δημιούργησε την ανάγκη παρεμβολής ενός άλλου διοικητού ο οποίος θα ανελάμβανε τη σχεδίαση και υλοποίηση ενός τμήματος της εκστρατείας το οποίο ονομάστηκε *επιχείρηση*. Το νέο αυτό είδος διοικητού ονομάστηκε *επιχειρησιακός διοικητής*, και το αντίστοιχο επίπεδο του πολέμου *επιχειρησιακό επίπεδο*.

Περιορισμένος πόλεμος και επιχειρησιακό επίπεδο

Όπως οι περισσότερες στρατιωτικές έννοιες (Κέντρο Βάρους, αστραπιαίος πόλεμος, επιχειρήσεις σε βάθος, και άλλες) που έχουν τις ρίζες τους στο παρελθόν, έτσι και η έννοια της επιχειρησιακής τέχνης και του αντίστοιχου επιπέδου του πολέμου αναπτύχθηκαν στο στρατιωτικό πλαίσιο στο οποίο κυριαρχούσε η έννοια του ολοκληρωτικού πολέμου. Μετά όμως από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι πόλεμοι που

διεξήχθησαν ήταν περιορισμένοι³⁷. Σήμερα, η πιθανότητα εμπλοκής μιας χώρας σε έναν ολοκληρωτικό πόλεμο έχει μειωθεί δραματικά. Ως γενική αρχή, στο πλαίσιο του περιορισμένου πολέμου οι στρατιωτικές έννοιες αποκτούν διαφορετικό νόημα και πρέπει να επανεξετάζεται ο τρόπος εφαρμογής τους. Συνεπώς, υπό το φως του κυρίαρχου είδους του μελλοντικού πολέμου, όλες οι στρατιωτικές έννοιες πρέπει να επαναπροσδιορίζονται, δεδομένου ότι αυτό το είδος του πολέμου θα είναι πιθανότατα το βασικό όχημα χρήσης της στρατιωτικής ισχύος για την επίτευξη πολιτικών σκοπών.

Ο περιορισμένος πόλεμος είναι δύσκολο να ορισθεί επακριβώς· ουσιαστικά ετεροπροσδιορίζεται ως προς τον ολοκληρωτικό. Ολοκληρωτικός είναι κάθε πόλεμος του οποίου ο πολιτικός σκοπός είναι η πλήρης υποταγή του αντιπάλου (παράδοση άνευ όρων) που ουσιαστικά σημαίνει αλλαγή της πολιτικής του ηγεσίας ή και του προϋπάρχοντος πολιτικού συστήματος (για παράδειγμα η Ιαπωνία και η Γερμανία μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο)· για τη επίτευξη αυτού του πολιτικού σκοπού κινητοποιούνται όλοι οι πόροι του κράτους³⁸. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ολοκληρωτικών πολέμων αποτελούν ο Πελοποννησιακός Πόλεμος της αρχαιότητας και ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Σε αντιδιαστολή, η έννοια του περιορισμένου πολέμου, όπως χρησιμοποιείται στο παρόν κείμενο, αναφέρεται στον πόλεμο που διεξάγεται υπό καθεστώς περιορισμών οι οποίοι σχετίζονται με τον πολιτικό σκοπό, τη γεωγραφία (θέατρο του πολέμου), το χρόνο (για την ολοκλήρωση των επιχειρήσεων) και τα μέσα που διατίθενται για τη διεξαγωγή του³⁹. Από τους προαναφερόμενους παράγοντες ο σημαντικότερος είναι ο πολιτικός σκοπός ο οποίος «... θα καθορίσει ... το στρατιωτικό αντικειμενικό σκοπό ... και την ένταση της προσπάθειας που αυτός απαιτεί»⁴⁰. Στην περίπτωση των περιορισμένων πολέμων ο πολιτικός σκοπός μπορεί να είναι ασαφής και ρευστός με την έννοια ότι μπορεί να αλλάζει κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, οπότε η στενή συνεργασία της στρατιωτικής με την πολιτική ηγεσία είναι τόσο απαραίτητη, όσο και επιβεβλημένη. Συνέπεια της ενδεχόμενης ασάφειας του πολιτικού σκοπού είναι η ανάγκη για εξ αρχής προσεκτική εκτίμηση και συνακόλουθη απόφαση του εάν η προσφυγή στη στρατιωτική ισχύ είναι κατάλληλη για την επίτευξη του συγκεκριμένου πολιτικού σκοπού, εξεταζόμενη σε συνάρτηση με τους περιορισμούς που θα επιβληθούν από την πολιτική ηγεσία, περιορισμοί που αναμένεται να είναι περισσότεροι και αυστηρότεροι σε σχέση με την περίπτωση του ολοκληρωτικού πολέμου.

Σε ένα τέτοιο, ρευστό και περιοριστικό, πλαίσιο χρήσης της στρατιωτικής ισχύος και με την προϋπόθεση ότι ο πόλεμος δεν θα κλιμακωθεί σε ολοκληρωτικό, οι στρατιωτικές δυνάμεις αναμένεται να εμπλακούν σε μια σειρά περιορισμένου αριθμού μαχών (ενδεχομένως και σε μόνο μία) στο πλαίσιο μιας και μοναδικής εκστρατείας, για την επίτευξη του τεθέντος πολιτικού σκοπού, πριν την επέμβαση διεθνών οργανισμών για τη διακοπή των πολεμικών επιχειρήσεων. Ο κίνδυνος ο οποίος ελλοχεύει στην περίπτωση του περιορισμένου πολέμου είναι η ανεξέλεγκτη διολίσθησή του σε ολοκληρωτικό. Κατά συνέπεια, η ανάγκη ελέγχου των επιχειρήσεων από τον αρχιστράτηγο και την πολιτική ηγεσία είναι σαφώς μεγαλύτερη από την αντίστοιχη στην περίπτωση του ολοκληρωτικού πολέμου. Η ανάγκη αυτή σε καμία περίπτωση δεν εξυπηρετείται με την παρεμβολή ενός επιπλέον επιπέδου διοίκησης.

Συμπερασματικά, σε έναν πόλεμο αυτού του είδους, με περιορισμένο πολιτικό σκοπό, περιορισμένο θέατρο πολέμου και περιορισμένες δυνάμεις, δεν αναμένεται η διεξαγωγή *επιχειρήσεων*, παρά μόνο μιας μάχης ή περιορισμένου αριθμού μαχών, και κατά συνέπεια δεν υπάρχει χώρος για την ανάληψη *επιχειρήσεων* (με την έννοια που ορίστηκαν παραπάνω), την άσκηση επιχειρησιακής τέχνης και την ύπαρξη επιχειρησιακού επιπέδου και αντίστοιχου διοικητή.

³⁷ Crevelde, *Η Διοίκηση στον πόλεμο*, 2001.

³⁸ Lundedorff, *Ο ολοκληρωτικός πόλεμος*, 1938.

³⁹ Μαυρόπουλος, *Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής*, 2012, σελ. 73-75.

⁴⁰ Clausewitz, ο.π., σελ. 81.

Διαχείριση κρίσεων και επιχειρησιακό επίπεδο

Μια ειδική περίπτωση χρήσης των ενόπλων δυνάμεων είναι αυτή της διαχείρισης κρίσης, όπως η περίπτωση των Ιμίων του 1996, χωρίς κλιμάκωση σε θερμή σύγκρουση. Αν και η διαχείριση κρίσεων και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις εκτός του πολέμου (οι οποίες εξετάζονται στην επόμενη παράγραφο) δεν εμπίπτουν στο πλαίσιο του πολέμου, θεωρούμε ότι αξίζουν μιας σύντομης αναφοράς ως προς την σχέση τους με το επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου, αφενός μεν για λόγους πληρότητας, αφετέρου δε διότι από τη στιγμή που η έννοια του επιχειρησιακού επιπέδου έχει καθιερωθεί στην ελληνική στρατιωτική σκέψη, κάθε περίπτωση χρήσης των ενόπλων δυνάμεων θα τίθεται εντός του πλαισίου των υφιστάμενων σχέσεων διοικήσεως και ελέγχου, μέρος των οποίων αποτελεί και η ύπαρξη του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου.

Η διαχείριση της κρίσης απαιτεί την ενορχήστρωση όλων των συντελεστών ισχύος του κράτους, υπό τη διεύθυνση της πολιτικής ηγεσίας. Ο συντελεστής ισχύος με μακράν το σημαντικότερο ρόλο στην περίπτωση αυτή είναι η διπλωματία· ο ρόλος της στρατιωτικής ισχύος είναι σαφώς υποστηρικτικός, με την έννοια της ανάπτυξης των ενόπλων δυνάμεων για λόγους άσκησης πίεσης και αντιμετώπισης οποιουδήποτε ενδεχομένου, ενώ ο ρόλος της οικονομίας και των πληροφοριών είναι πρακτικά ασήμαντος⁴¹. Είναι αυτονόητο ότι σε ένα τέτοιο ρευστό, περιοριστικό, ταχέως εξελισσόμενο πλαίσιο, η εμπλοκή της στρατιωτικής ισχύος είναι κατ' αρχήν υποστηρικτική της διπλωματίας, με την έννοια της υπονοούμενης απειλής χρήσης βίας με σκοπό την άσκηση πίεσης για την επίτευξη των σκοπών της διπλωματίας. Οι ευρισκόμενες στην ευρύτερη περιοχή της κρίσεως δυνάμεις αναλαμβάνουν μια σειρά τακτικών ενεργειών για τη λήψη της κατάλληλης για την περίπτωση διάταξης μάχης, την εν συνεχεία αναδιάταξή τους ανάλογα με τις εξελίξεις για τη διαμόρφωση της κατάστασης στο θέατρο επιχειρήσεων και την είσοδο στην ενδεχόμενη θερμή σύγκρουση με τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Όπως καταδείχθηκε στην περίπτωση των Ιμίων, τα γεγονότα μπορεί να εξελιχθούν εξαιρετικά γρήγορα και κατά συνέπεια η παρουσία του αρχιστρατήγου στο κυβερνητικό συντονιστικό όργανο που ασχολείται με τη διαχείριση της κρίσης, στα πλαίσια του συμβουλευτικού του ρόλου προς την κυβέρνηση, είναι άκρως απαραίτητη. Ταυτόχρονα, ο αρχιστράτηγος πρέπει να έχει ανά πάσα στιγμή ακριβή γνώση της κατάστασης στο ενδεχόμενο θέατρο επιχειρήσεων, έτσι ώστε να μπορεί να διαμορφώνει και να έχει ετοιμότητα να προτείνει διάφορους τρόπους ενεργείας (επιλογές) στην πολιτική ηγεσία. Η ανάγκη για άμεση επικοινωνία του αρχιστρατήγου με το θέατρο επιχειρήσεων ακυρώνει ουσιαστικά κάθε σκέψη παρεμβολής ενός διοικητού επιχειρησιακού επιπέδου μεταξύ αυτού και του τακτικού διοικητή· ο στρατηγικός διοικητής είναι αυτός ο οποίος σχεδιάζει, παρακολουθεί και διευθύνει τις τακτικές ενέργειες στο ενδεχόμενο θέατρο επιχειρήσεων, σε άμεση συνεργασία με την πολιτική ηγεσία. Συνεπώς, στις περιπτώσεις αυτές η ύπαρξη επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου και αντίστοιχου διοικητή είναι όχι μόνο περιττή, αλλά ενδεχομένως και επικίνδυνη.

Στρατιωτικές επιχειρήσεις εκτός του πολέμου και επιχειρησιακό επίπεδο

Ο όρος *στρατιωτικές επιχειρήσεις εκτός του πολέμου* (*Military operations other than war*) είναι αμερικανικός και εισήχθη στο στρατιωτικό λεξιλόγιο την εποχή των μεγάλων αλλαγών στη θεωρία του πολέμου και των δογμάτων διεξαγωγής του, τη δεκαετία του 1990, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Ο αντίστοιχος όρος τον οποίο χρησιμοποιούν οι Βρετανοί είναι *Επιχειρήσεις υποστήριξης ειρήνης* (*Peace support operations*).

⁴¹ Για μια εξέταση των συντελεστών ισχύος του κράτους, βλέπε Μαυρόπουλος, ο.π., σελ. 157-187.

Όπως φαίνεται από την ονομασία τους, πρόκειται περί στρατιωτικών επιχειρήσεων οι οποίες δεν χαρακτηρίζονται ως πόλεμος. Οι επιχειρήσεις αυτές αφορούν στην αποτροπή του πολέμου και την προαγωγή της ειρήνης. Περιλαμβάνουν, χωρίς να περιορίζονται σε αυτές, επιχειρήσεις επιβολής και διατήρησης ειρήνης, επιβολή κυρώσεων, εξαγωγή μαχίμων ή/και αμάχων από επικίνδυνες περιοχές, επιβολή αποκλειστικών (ναυτικών και αεροπορικών) ζωνών, επιδρομές, προστασία ναυσιπλοΐας, επίδειξη στρατιωτικής ισχύος, παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας και παροχή στρατιωτικής βοήθειας σε πολιτικές αρχές.

Όπως συνάγεται από την απλή ανάγνωση των προαναφερθεισών επιχειρήσεων, αυτές διεξάγονται τον καιρό της ειρήνης, κάτω από τον άμεσο έλεγχο της πολιτικής ηγεσίας. Όπως και στην περίπτωση της διαχείρισης των κρίσεων, η επικοινωνία των εμπλεκόμενων στρατιωτικών τμημάτων με την ανώτατη στρατιωτική και πολιτική ηγεσία είναι ουσιαστική για την επιτυχία της επιχείρησης, οπότε η εισαγωγή ενός επιπλέον επιπέδου διοικήσεως θα δημιουργούσε πρόσθετα προβλήματα διοικήσεως και ελέγχου της επιχείρησης. Κατά συνέπεια, ούτε και στην περίπτωση αυτή απαιτείται η ύπαρξη επιχειρησιακού επιπέδου, ούτε και αντίστοιχος διοικητής· ο τοπικός διοικητής των στρατιωτικών τμημάτων (τακτικό επίπεδο) αναφέρεται και λαμβάνει εντολές από τον στρατηγικό διοικητή (στρατηγικό επίπεδο)⁴².

Υπάρχει τελικά επιχειρησιακό επίπεδο;

Είναι γεγονός ότι σε σύνθετα προβλήματα όπως το εξεταζόμενο στην παρούσα ανάλυση, δεν υπάρχει σωστή ή λάθος άποψη, ή σε μια άλλη διατύπωση «δεν υπάρχει λύση σχολής». Όμως σε πρακτικό επίπεδο, οι υπεύθυνοι για τη λήψη των σχετικών αποφάσεων πρέπει να επιλέξουν μια συγκεκριμένη θεώρηση, δεδομένου ότι με βάση αυτή θα ληφθούν επακόλουθες αποφάσεις σε χαμηλότερα επίπεδα. Επίσης, η απόφαση αυτή θα χρησιμοποιηθεί για την επικοινωνία στο εσωτερικό του οργανισμού. Κατά συνέπεια θεωρητικοί βερμπαλισμοί και άφρονες πειραματισμοί δεν έχουν θέση στην εξέταση τόσο σοβαρών θεμάτων και θα πρέπει να αποφεύγονται· λύση πρέπει να δοθεί οπωσδήποτε.

Για την παρουσίαση της επιχειρηματολογίας μας υπέρ και κατά της ύπαρξης του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου θα χρησιμοποιήσουμε το αναλυτικό εργαλείο κριτικής σκέψης και διδασκαλίας *θέση-αντίθεση-σύνθεση*⁴³ (thesis, antithesis, synthesis), μέσω του οποίου θα εκτεθούν και οι απόψεις του υπογράφοντος.

Ως υπόβαθρο και ως αφετηρία της εξέτασής μας θα αναφερθούμε κατ' αρχήν στα στοιχεία εκείνα επί των οποίων θεμελιώνεται η ύπαρξη των επιπέδων του πολέμου, αδιάφορο αν τελικά αυτά είναι δύο ή τρία, και για τα οποία δεν υφίσταται εννοιολογική αμφισβήτηση.

Η εκστρατεία είναι το σύνολο της στρατιωτικής δραστηριότητας που σχεδιάζεται και υλοποιείται στο πλαίσιο ενός πολέμου, εντός δεδομένου χρόνου και γεωγραφικής περιοχής. Ένας πόλεμος αποτελείται από μία μοναδική εκστρατεία, χωρίς να είναι απίθανη η διακοπή και η επανάληψή της σε άλλο χρόνο, η οποία διεξάγεται εντός ενός θεάτρου πολέμου. Η ύπαρξη περισσότερων της μιας (ταυτόχρονων) εκστρατειών στα πλαίσια ενός

⁴² Η περίπτωση της ελληνικής ειρηνευτικής δύναμης στο Κοσσυφοπέδιο (ΕΛΔΥΚΟ) δεν ενδείκνυται ως υπόδειγμα σχέσεων διοικήσεως και ελέγχου μιας ειρηνευτικής επιχείρησης.

⁴³ Η εφαρμογή της τριάδας *θέση-αντίθεση-σύνθεση* στη διαλεκτική αποδίδεται στο Γερμανό φιλόσοφο Φρειδερίκο Χένγκελ (Frederick Hegel), ο οποίος την απέδωσε στον επίσης Γερμανό φιλόσοφο Εμμανουήλ Κάντ (Immanuel Kant). Η *θέση* περιγράφει μια διανοητική πρόταση, μια άποψη για ένα συγκεκριμένο θέμα, η οποία, για να μπορεί να καταστεί υποκείμενο της ανάλυσης μέσω του συγκεκριμένου εργαλείου, θα πρέπει να είναι αμφισβητήσιμη, συγκεκριμένη και να υποστηρίζεται από στοιχεία. Η *αντίθεση* προσπαθεί να προσβάλει τη λογική της *θέσης*, να αμφισβητήσει την ακρίβειά της και να πείσει ότι πρέπει να επανεξετασθεί. Αποτελεί την αντίδραση στη *θέση*. Η *σύνθεση* τέλος αποτελεί ουσιαστικά το συγκερασμό των αντιτιθέμενων απόψεων που διατυπώνονται μέσω της *θέσης* και της *αντίθεσης*. Υποτίθεται ότι επιλύει τη διχογνωμία μεταξύ τους, συμβιβάζοντας τις αντιτιθέμενες απόψεις και διαμορφώνοντας μια νέα πρόταση. Είναι προφανές ότι οι σειρές της *θέσης* και της *αντίθεσης* είναι εναλλάξιμες, ενώ η *σύνθεση* μπορεί να αποτελέσει μια νέα *θέση* που μπορεί να λειτουργήσει ως αφετηρία ενός νέου κύκλου της υπόψη τριάδας, οδηγώντας σε μια νέα «αλήθεια».

πολέμου δεν αφορά μεγέθη ενόπλων δυνάμεων όπως της συντριπτικής πλειονότητας των κρατών, συμπεριλαμβανομένου και του δικού μας. Σε κάθε περίπτωση, έστω και αν οι ένοπλες δυνάμεις των μεγάλων δυνάμεων, οι οποίες αναμένεται να διεξάγουν πολέμους σε εκτεταμένες γεωγραφικές περιοχές, μπορούν να σκέπτονται με όρους πολλών ταυτόχρονων εκστρατειών σε απομακρυσμένα θέατρα πολέμου, αυτό δεν ισχύει για ένοπλες δυνάμεις μικρών χωρών. Το θέατρο πολέμου αποτελεί τη ζώνη ευθύνης του στρατηγικού διοικητή ή αρχιστρατήγου, ο οποίος σχεδιάζει, συντονίζει και διευθύνει τις σειρές των μαχών ή των εκστρατειών που απαιτούνται για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου (ή στρατηγικού αντικειμενικού σκοπού).

Μια εκστρατεία αποτελείται από μία ή περισσότερες επιχειρήσεις οι οποίες διεξάγονται εντός αντιστοίχων θεάτρων επιχειρήσεων. Η *επιχείρηση* ορίζεται ως *μια σειρά τακτικών δράσεων (μαχών, επιδρομών, εμπλοκών, κλπ) οι οποίες σχεδιάζονται και διεξάγονται για την επίτευξη επιχειρησιακών αντικειμενικών σκοπών οι οποίοι καθορίζονται στο πλαίσιο μιας εκστρατείας*. Επειδή δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ των όρων *κύρια επιχείρηση* (τον οποίο χρησιμοποιεί το NATO σε ορισμένους ορισμούς) και *επιχείρηση*, και επειδή η διαζευκτική χρήση των δύο όρων δημιουργεί σύγχυση, για λόγους απλότητας προτιμάται η χρήση του παραδοσιακού όρου *επιχείρηση*. Ένα θέατρο επιχειρήσεων αποτελεί τη ζώνη ευθύνης του επιχειρησιακού διοικητή, ο οποίος σχεδιάζει, συντονίζει και διευθύνει τη σειρά των μαχών που απαιτούνται για την επίτευξη του επιχειρησιακού σκοπού του πολέμου.

Κατ' αντιστοιχία προς την επιχείρηση, η επιχειρησιακή τέχνη ορίζεται ως η τέχνη της σχεδίασης και διεξαγωγής μιας σειράς τακτικών δράσεων για την επίτευξη επιχειρησιακών αντικειμενικών σκοπών οι οποίοι καθορίζονται στο πλαίσιο της εκστρατείας.

Θέση

Το επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου είναι υπαρκτό και εφαρμόζεται ήδη στη σχεδίαση και διεξαγωγή πολεμικών συγκρούσεων. Εμφανίσθηκε μετά από μακρά ιστορική κυοφορία, η δε αξία και η σχεδόν καθολική του αποδοχή αποδεικνύεται από την ενσωμάτωσή του στη στρατιωτική σκέψη των περισσότερων χωρών του κόσμου.

Το επιχειρησιακό επίπεδο εμφανίσθηκε ως ανάγκη για την επίλυση των προβλημάτων διοικήσεως και ελέγχου τα οποία δημιουργήθηκαν από την αύξηση του μεγέθους των στρατευμάτων, την ταχύτητα της κίνησης στο θέατρο του πολέμου, τη γεωγραφική του επέκταση, την επέκτασή του στον αέρα, την πολυπλοκότητα του πολέμου, προβλήματα τα οποία αν δεν επέλυσε ριζικά, τουλάχιστον τα εξομάλυνε.

Η παραδοσιακή, προ του 1982, αντίληψη περί της διάκρισης του πολέμου σε δύο επίπεδα ήταν ότι η τακτική αφορά στη διεξαγωγή της μάχης και η στρατηγική στο σχεδιασμό, συντονισμό και διεύθυνση μιας σειράς μαχών (εκστρατεία) για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου. Η διάσπαση της εκστρατείας σε επιχειρήσεις προκάλεσε θεμελιώδεις αλλαγές. Ο στρατηγικός διοικητής αντί των μαχών έπρεπε να σχεδιάζει, συντονίζει και διευθύνει πλέον επιχειρήσεις και κατά συνέπεια κάποιος έπρεπε να σχεδιάζει, συντονίζει και διευθύνει τη σειρά (ή σειρές) των μαχών. Ο διοικητής αυτός είναι ο επιχειρησιακός διοικητής και το αντίστοιχο επίπεδο το επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου.

Όπως συνάγεται από την προηγούμενη παράγραφο, μια εκστρατεία αποτελείται από τουλάχιστον δύο επιχειρήσεις (όπως ορίσθηκαν παραπάνω). Η περίπτωση της ύπαρξης μιας μόνον επιχείρησης στο πλαίσιο μιας εκστρατείας είναι ταυτολογία και πρέπει να αποκλειστεί. Όμως, υπάρχει μια εξαίρεση στην οποία θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή μια τέτοια περίπτωση. Δεδομένου ότι η αλληλεπίδραση της πολιτικής ηγεσίας με τον αρχιστράτηγο είναι συνεχής, ακόμα και κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, ενδεχομένως ο

αρχιστράτηγος να επιλέξει να παραμείνει αυστηρά σύμβουλος της κυβέρνησης και να αναθέσει σε έναν διακλαδικό διοικητή τη σχεδίαση και διεύθυνση της εκστρατείας, απαλλάσσοντας τον από το έργο της αλληλεπίδρασης με την πολιτική ηγεσία, έτσι ώστε να επικεντρωθεί αποκλειστικά στο στρατιωτικό του έργο. Ένας πρόσθετος λόγος που θα μπορούσε να οδηγήσει τον αρχιστράτηγο να επιλέξει αυτή τη λύση είναι εάν η συγκεκριμένη εκστρατεία διεξάγεται πολύ μακριά από το «κέντρο» και η παρακολούθηση και διεύθυνση των επιχειρήσεων, παρά τη διαθεσιμότητα τεχνικών δυνατοτήτων, απαιτεί την προσωπική παρουσία του διοικητή στο θέατρο των επιχειρήσεων.

Η εισαγωγή της έννοιας του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου στο δόγμα των ενόπλων δυνάμεων, όσο και αν αυτό «απαιτεί κρίση στην εφαρμογή», σημαίνει ότι αυτή θα πρέπει να εφαρμόζεται κάθε φορά που απαιτείται η εμπλοκή των ενόπλων δυνάμεων. Η κατά περίπτωση κατάργηση του επιχειρησιακού επιπέδου θα πρέπει να αιτιολογείται επαρκώς και πειστικά (εφόσον τότε θα αντιβαίνει στο υφιστάμενο δόγμα και στην πρακτική). Η διάκριση σε τρία επίπεδα, έστω και ως αφετηρία, αφορά σε κάθε είδος πολέμου και χρήσης των ενόπλων δυνάμεων. Επιπλέον, η ενσωμάτωση της έννοιας του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου στο στρατιωτικό δόγμα σημαίνει τον ορισμό συγκεκριμένου στρατηγείου (διοικητού και επιτελείου) ως επιχειρησιακού, το οποίο θα πρέπει να ασκείται στα καθήκοντά του από του καιρού της ειρήνης.

Αντίθεση

Το επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου εμφανίστηκε σχετικά πρόσφατα (το 1982), σχεδόν από το πουθενά. Μέχρι τότε, η κυρίαρχη σχετική έννοια στη σοβιετική στρατιωτική σκέψη, η οποία θεωρείται το πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώθηκε το επιχειρησιακό επίπεδο, ήταν η επιχειρησιακή τέχνη. Παρά την ενσωμάτωσή του στη στρατιωτική σκέψη των ενόπλων δυνάμεων πολλών χωρών, δεν έχει δοκιμαστεί στην πράξη, ειδικά από τις ένοπλες δυνάμεις μικρών χωρών όπως η δική μας. Η εφαρμογή του αφορά αποκλειστικά στους πολέμους στους οποίους ενεπλάκησαν οι αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις, οι οποίες λόγω των ιδιαιτεροτήτων τους (μοναδικό μέγεθος, παγκόσμια ανάπτυξη, πολύπλοκο σύστημα διοικήσεως και ελέγχου) δεν προσφέρονται για την ασφαλή, αβασάνιστη και χωρίς κατάλληλη προσαρμογή, εξαγωγή συμπερασμάτων, ειδικά όσον αφορά σε θέματα διοικήσεως και ελέγχου.

Οι μεγάλες αλλαγές στη διεξαγωγή του πολέμου εμφανίστηκαν την περίοδο των Ναπολεόντειων πολέμων. Αυτές που αφορούν στο εξεταζόμενο θέμα είναι η τεράστια αύξηση του μεγέθους των στρατευμάτων, η διάσπασή τους σε σχηματισμούς και η ανάληψη των διοικήσεων από επαγγελματίες στρατιωτικούς σε αντικατάσταση των κληρονομικών ηγεμόνων, η εμφάνιση σωματαρχών, μεράρχων και ταξιαρχών. Παρόλα αυτά, η εμφάνιση του επιχειρησιακού επιπέδου δεν προέκυψε ως συμπέρασμα από τους πολέμους της εν λόγω εποχής ή έστω από τους δύο μεγάλους πολέμους της ανθρωπότητας, τον Πρώτο και το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά πολλές δεκαετίες μετά, προς το τέλος του ψυχρού πολέμου, σχεδόν στο κενό.

Τα καθήκοντα του επιχειρησιακού διοικητή είναι ουσιαστικά ίδια με αυτά του στρατηγικού διοικητή, αν και σε χαμηλότερο επίπεδο. Όταν μάλιστα η εκστρατεία αποτελείται από μία μόνον επιχείρηση, τότε τα καθήκοντα είναι ακριβώς ίδια. Στην περίπτωση αυτή, ο στρατηγικός διοικητής, ο οποίος σχεδιάζει και διευθύνει την εκστρατεία, αναθέτει σε έναν στρατιωτικό διοικητή τη σχεδίαση και διεύθυνση μιας επιχείρησης η οποία συμπίπτει με την εκστρατεία. Στην καλύτερη περίπτωση αυτό αποτελεί εκχώρηση μέρους των αρμοδιοτήτων του αρχιστράτηγου (ορισμός του θεάτρου του πολέμου, επιλογή του άξονα της εκστρατείας, κατανομή των δυνάμεων, συναγωγή του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου και ανάθεση αποστολών, συντονιστικές οδηγίες) στο μοναδικό επιχειρησιακό διοικητή του. Συνεπώς, είναι αυτονόητο ότι όταν η εκστρατεία

αποτελείται από μία και μόνη επιχείρηση, τότε δεν υφίσταται ανάγκη ύπαρξης επιχειρησιακού επιπέδου. Για να έχει έννοια η ύπαρξη επιχειρησιακού επιπέδου, μια εκστρατεία πρέπει να αποτελείται από τουλάχιστον δύο επιχειρήσεις. Σε αντίθετη περίπτωση δημιουργούνται οι προϋποθέσεις πρόκλησης σύγχυσης μεταξύ εκστρατείας και επιχείρησης, στρατηγικού και επιχειρησιακού διοικητή και στρατηγικού και επιχειρησιακού επιπέδου, γεγονός που μπορεί να συμβεί σε περίπτωση που ο πόλεμος δεν είναι ιδιαίτερα πολύπλοκος ή αφορά σε ένοπλες δυνάμεις μικρών χωρών. Επίσης, ο στρατηγικός διοικητής δεν πρέπει σε καμία περίπτωση και για κανένα λόγο να εκχωρεί το δικαίωμα και την υποχρέωση της σχεδίασης και διεύθυνσης της εκστρατείας του πολέμου.

Η ενδεχόμενη απόφαση του ανώτατου στρατιωτικού διοικητή να περιοριστεί αυστηρά και αποκλειστικά στο συμβουλευτικό του ρόλο προς την πολιτική ηγεσία, δεν σημαίνει αυτόματα ότι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την εισαγωγή του επιχειρησιακού επιπέδου· το πρόβλημα δεν είναι τόσο απλό. Εάν ο ανώτατος στρατιωτικός διοικητής περιοριστεί στο συμβουλευτικό του ρόλο, τότε παύει αυτοδικαίως να είναι ο στρατηγικός διοικητής, δεδομένου ότι δεν σχεδιάζει, συντονίζει και διευθύνει επιχειρήσεις ή μάχες. Κατά συνέπεια το κενό που δημιουργείται δεν είναι κατ' ανάγκη η ύπαρξη ενός επιχειρησιακού διοικητή, αλλά πρωταρχικά η ύπαρξη στρατηγικού διοικητή, τον οποίο πρέπει να ορίσει ο ανώτατος στρατιωτικός διοικητής. Το εάν θα υπάρχει παράλληλα επιχειρησιακός διοικητής είναι διαφορετικό πρόβλημα.

Ο ορισμός ενός μόνο διοικητή με το επιτελείο του ως επιχειρησιακού, σημαίνει ότι η εκτίμησή μας είναι ότι ο επόμενος πόλεμος στον οποίο θα εμπλακούν οι ένοπλες δυνάμεις θα είναι πόλεμος μιας εκστρατείας και μιας επιχείρησης, μια περίπτωση η οποία αποκλείεται από τον ορισμό των όρων εκστρατεία και επιχείρηση. Συνεπώς, εφόσον κάθε στρατηγείο Ταξιαρχίας και άνω αποτελεί ένα εν δυνάμει στρατηγείο επιχειρησιακού επιπέδου, δεν απαιτείται ο ορισμός ενός συγκεκριμένου στρατηγείου ως επιχειρησιακού, αλλά η άσκηση όλων των στρατηγείων στα καθήκοντα αυτά.

Η έννοια του επιχειρησιακού επιπέδου αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του ολοκληρωτικού πολέμου, εντός του οποίου αποκτά (υπό προϋποθέσεις) νόημα. Η εφαρμογή του στην περίπτωση του περιορισμένου πολέμου, και ακόμη περισσότερο στις περιπτώσεις των στρατιωτικών επιχειρήσεων εκτός του πολέμου και της διαχείρισης κρίσεων, δεν είναι πρακτικά εφαρμόσιμη, για τους λόγους που αναλύθηκαν στις αντίστοιχες υποπαραγράφους.

Σύνθεση

Το τέλος της εποχής των δυναστικών πολέμων, περί το τέλος του 18^{ου} αιώνα, σηματοδότησε την εποχή των κατακλυσμαίων αλλαγών στον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου. Στο πλαίσιο των αλλαγών αυτών η κυρίαρχη επί αιώνες μέχρι τότε στρατηγική της αποφασιστικής μάχης και της επακόλουθης μιας σειράς μαχών στο πλαίσιο της μιας εκστρατείας, κατέστη απολίθωμα της παλαιάς εποχής. Η εκστρατεία έγινε τόσο πολύπλοκη που για την καλύτερη διεξαγωγή της χωρίσθηκε σε επιχειρήσεις. Η τέχνη της διεξαγωγής της εκστρατείας ονομάσθηκε επιχειρησιακή τέχνη, ο υπεύθυνος διοικητής επιχειρησιακός, και το αντίστοιχο επίπεδο επιχειρησιακό. Η εισαγωγή του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου είναι περιττή, αν δεν δημιουργεί και προβλήματα, στην περίπτωση της μιας επιχείρησης στο πλαίσιο της μιας εκστρατείας. Η εισαγωγή του επιχειρησιακού επιπέδου έχει έννοια μόνο στην περίπτωση που η εκστρατεία αποτελείται από δύο ή περισσότερες επιχειρήσεις· διαφορετικά, ο στρατηγικός διοικητής μπορεί κάλλιστα να σχεδιάσει, συντονίσει και διευθύνει τις μάχες της μιας και μοναδικής επιχείρησης, της εκστρατείας, όπως έκαναν οι στρατηγοί της προ του Ναπολέοντα εποχής, οι οποίοι αγνοούσαν την ύπαρξη του επιχειρησιακού επιπέδου.

Παρά την καθυστερημένη εισαγωγή του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου είναι γεγονός ότι κάλυψε ένα κενό το οποίο δημιουργήθηκε σταδιακά, εξ αιτίας της αλλαγής του τρόπου διεξαγωγής του πολέμου. Είναι αληθές ότι το έργο του επιχειρησιακού διοικητή είναι επικίνδυνα παρόμοιο με αυτό του στρατηγικού διοικητή της εποχής της μιας εκστρατείας/επιχείρησης, αλλά η ύπαρξη δύο ή περισσότερων εκστρατειών στο πλαίσιο μιας εκστρατείας απαιτεί από το στρατηγικό διοικητή να αναλάβει το έργο της σχεδίασης, του συντονισμού και της διεύθυνσης των εκστρατειών και να αναθέσει το έργο της σχεδίασης, του συντονισμού και της διεύθυνσης της σειράς των μαχών που συγκροτούν την κάθε εκστρατεία σε κατάλληλους διοικητές, τους επιχειρησιακούς.

Η πολυπλοκότητα του πολέμου, η οποία αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία του επιχειρησιακού επιπέδου, αναδείχθηκε στο πλαίσιο του ολοκληρωτικού πολέμου. Το επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου είναι μια στρατιωτική έννοια η οποία είναι προσαρμοσμένη στο πλαίσιο του ολοκληρωτικού πολέμου και μόνο. Στο πλαίσιο του περιορισμένου πολέμου, ο οποίος ήταν το είδος του πολέμου που επικράτησε μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και φαίνεται ότι μάλλον θα συνεχίσει να αποτελεί το κυρίαρχο είδος για το ορατό μέλλον, η παρεμβολή του μεταξύ του στρατηγικού και του τακτικού επιπέδου μάλλον δημιουργεί περισσότερα προβλήματα σε σχέση με αυτά που προσπαθεί να επιλύσει. Το ίδιο ισχύει και στις περιπτώσεις των στρατιωτικών επιχειρήσεων εκτός του πολέμου και της διαχείρισης κρίσεων. Η αναμενόμενη ασάφεια και ρευστότητα του πολιτικού σκοπού του πολέμου στις περιπτώσεις αυτές, σε συνδυασμό με την αδήριτη ανάγκη για αμφίδρομη και άμεση επικοινωνία των αναπτυγμένων στρατιωτικών τμημάτων με τον αρχιστράτηγο και, μέσω αυτού, με την πολιτική ηγεσία, αφαιρεί κάθε επιχειρηματολογία για την ύπαρξη επιχειρησιακού επιπέδου.

Ακόμα και στην περίπτωση του ολοκληρωτικού πολέμου, όταν αυτός αφορά σε χώρες των οποίων το μέγεθος των ενόπλων δυνάμεων, και κατά συνέπεια οι αντίστοιχες δυνατότητες, είναι περιορισμένο, η παρεμβολή του επιχειρησιακού επιπέδου πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη περίσκεψη, αν γίνεται καθόλου. Ο αρχιστράτηγος μπορεί να αποφασίσει να αναθέσει τα καθήκοντα του επιχειρησιακού διοικητή, όταν θεωρήσει ότι ο συμβουλευτικός του ρόλος προς την πολιτική ηγεσία είναι τόσο σημαντικός στη διαχείριση του πολέμου, που αναγκαστικά αποκτά προτεραιότητα έναντι του έργου του της σχεδίασης και διεύθυνσης των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Ακόμα και γι' αυτούς που αποδέχονται την ύπαρξη των τριών επιπέδων του πολέμου, το επιχειρησιακό επίπεδο δεν πρέπει να συνδέεται με ένα συγκεκριμένο επίπεδο οργάνωσης και διοίκησης του στρατεύματος. Καθήκοντα επιχειρησιακού διοικητή μπορούν να ανατεθούν στο διοικητή οποιουδήποτε στρατηγείου, με βάση το είδος του πολέμου και τον εξυπηρετούμενο πολιτικό σκοπό. Ο διοικητής αυτός δεν ανήκει αποκλειστικά σε ένα σταθερό επίπεδο οργάνωσης και διοίκησης, αλλά θεωρητικά θα μπορούσε να ανήκει σε οποιοδήποτε επίπεδο, από αυτό της Ταξιαρχίας μέχρι το ανώτατο δυνατό. Επισημαίνεται ότι αυτό που ανήκει στο επιχειρησιακό επίπεδο είναι το στρατηγείο (ο διοικητής και το επιτελείο του) και όχι ο αντίστοιχος σχηματισμός· οι σχηματισμοί, ανεξαρτήτως επιπέδου, δημιουργήθηκαν για να εμπλέκονται με τον εχθρό και να διεξάγουν τακτικές ενέργειες και κατά συνέπεια είναι το βασικό συστατικό του τακτικού επιπέδου στο οποίο αναμφίβολα ανήκουν.

Είναι σημαντικό όμως να επισημάνουμε ότι το σοβαρότερο πρόβλημα που αναμένεται να αντιμετωπίσουν οι ένοπλες δυνάμεις σε μελλοντικούς πολέμους είναι η επέμβαση της πολιτικής ηγεσίας ακόμη και σε θέματα τακτικού επιπέδου. Συνεπώς, και ειδικά για την περίπτωση του χειρισμού κρίσεων, αντί της παρεμβολής του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου, ενδεχομένως οι ένοπλες δυνάμεις θα πρέπει να προσανατολίζονται στην αντιμετώπιση του θέματος της μερικής και προσωρινής έστω κατάργησης της διάκρισης μεταξύ του πολιτικού, στρατηγικού και τακτικού επιπέδου (όπως η εμπειρία των βρετανικών ενόπλων δυνάμεων στον πόλεμο των νήσων Μαλβίνες ή Φώλκλαντς

(Malvinas/Falklands) το 1982⁴⁴)· ενδεχομένως, την επόμενη φορά που θα απαιτηθεί κάποιο από τα μέσα των ενόπλων δυνάμεων να βάλει εναντίον εχθρικών στόχων, η εντολή να προέλθει απευθείας από τον πρωθυπουργό της χώρας.

Επίλογος

Το επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου έχει διάρκεια ζωής περίπου δεκαπέντε χρόνια στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις· ήδη αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του επιχειρησιακού μας δόγματος. Παρόλο που η διάκριση του ενδεχόμενου πολέμου, ή ακόμα και η απλή χρήση των ενόπλων δυνάμεων σε διαχείριση κρίσεων ή σε στρατιωτικές επιχειρήσεις εκτός του πολέμου, σε τρία επίπεδα θα πρέπει να αποτελεί την αφετηρία της σχεδίασης του πολέμου από τον αρχιστράτηγο και το επιτελείο του, το οποιοδήποτε δόγμα «απαιτεί κρίση στην εφαρμογή». Η μελέτη του περιβάλλοντος ασφαλείας και πρωταρχικά του σκοπού τον οποίο θέλει να επιτύχει η πολιτική ηγεσία με την προσφυγή στη χρήση των ενόπλων δυνάμεων, ενδεχομένως να οδηγήσει στην αποδοχή των δύο αντί των τριών επιπέδων διάκρισης του πολέμου, ως μια απλούστερη και καλύτερη προσέγγισή του. Μάλιστα, από την προηγηθείσα ανάλυση διαφαίνεται ότι η μόνη περίπτωση εφαρμογής του επιχειρησιακού επιπέδου είναι ο ολοκληρωτικός πόλεμος και αυτός υπό προϋποθέσεις.

Όμως, από την άλλη πλευρά, το επιχειρησιακό επίπεδο του πολέμου είναι μια σχετικά καινούργια στρατιωτική έννοια η οποία δεν έχει δοκιμαστεί στην πράξη. Είναι δε διαχρονικά αληθές ότι ο μόνος αληθινός κριτής της ισχύος και της χρησιμότητας των στρατιωτικών εννοιών είναι ο ίδιος ο πόλεμος, του οποίου την κρίση θα πρέπει να περιμένουμε.

Σε τελική ανάλυση, όπως όλα τα σοβαρά θέματα που σχετίζονται με τη χρήση της στρατιωτικής ισχύος, το θέμα του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου είναι θέμα στρατηγικής κρίσης σε υψηλό επίπεδο.

Αναφορά στο άρθρο: Μαυρόπουλος Παναγιώτης. *Επιχειρησιακό Επίπεδο Πολέμου: Πραγματικότητα ή Ψευδαίσθηση*. Πόλεμος και Στρατηγική, 15 Φεβ 204, www.warandstrategy.gr.

* Ο Παναγιώτης Μαυρόπουλος είναι Αντγος ε.α.

⁴⁴ Μαυρόπουλος, *Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής*, 2012, σελ. 44

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Περιπτωσιολογική μελέτη: η Ελλάδα σε πόλεμο

Ως εφαρμογή της ανάλυσης που προηγήθηκε, και σκοπό την κατάδειξη του τρόπου εφαρμογής των προαναφερθέντων όρων και εννοιών, θα εξετάσουμε στη συνέχεια και σε γενικές γραμμές την περίπτωση ενός ενδεχομένου πολέμου στον οποίο θα μπορούσε να εμπλακεί η χώρα μας, από τη σκοπιά των όρων και των εννοιών που εξετάστηκαν στο πλαίσιο της ανάλυσης του επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου. Δεδομένου ότι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του πολέμου, από το οποίο απορρέουν όλα τα στοιχεία σχεδίασης και διεξαγωγής του, είναι ο πολιτικός του σκοπός, θα αναφερθούμε σε δύο πολιτικούς σκοπούς οι οποίοι οδηγούν στην κατάταξη των αντιστοίχων πολέμων σε δύο γενικές κατηγορίες, αυτές του ολοκληρωτικού και του περιορισμένου πολέμου. Ως υπόθεση εργασίας θα θεωρήσουμε ότι η χώρα μας έχει εμπλακεί σε πόλεμο με την Τουρκία και ότι οι υπόλοιπες γειτονικές χώρες τηρούν κατ' αρχήν ουδέτερη στάση.

Ολοκληρωτικός πόλεμος

Στην περίπτωση του ολοκληρωτικού πολέμου θεωρούμε ότι η χώρα μας δέχεται επίθεση και ότι η πολιτική ηγεσία έχει επιλέξει ως πολιτικό σκοπό του πολέμου την «απαγόρευση κατάληψης εθνικού εδάφους από τον εχθρό». Επίσης, μεταξύ των άλλων περιορισμών που έχει καθορίσει η πολιτική ηγεσία περιλαμβάνεται «η αποφυγή εισβολής και κατάληψης εχθρικού εδάφους», στο πλαίσιο της πάγιας πολιτικής όλων των τελευταίων κυβερνήσεων της «μη διεκδίκησης». Μετά από ανάλυση της γενικής κατάστασης και των οδηγιών της πολιτικής ηγεσίας, ο στρατηγικός διοικητής καταλήγει ότι ο στρατιωτικός σκοπός μέσω του οποίου θα επιδιώξει την επίτευξη του πολιτικού σκοπού του πολέμου είναι ταυτόσημος με τον πολιτικό, ήτοι η «απαγόρευση κατάληψης εθνικού εδάφους από τον εχθρό». Για την υλοποίηση του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου, ο αρχιστράτηγος επιλέγει ως στρατιωτική στρατηγική τη «διεξαγωγή αμυντικών επιχειρήσεων στα σύνορα με σκοπό την απόκρουση της εχθρικής επίθεσης». Σύμφωνα με τους περιορισμούς που επιβλήθηκαν από την πολιτική ηγεσία, δεν προβλέπονται επιθετικές επιχειρήσεις στο έδαφος του αντιπάλου. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν θα διεξαχθούν επιθετικές επιχειρήσεις σε τοπικό επίπεδο με σκοπό την καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων για την εξάλειψη της άμεσης στρατιωτικής απειλής.

Είναι προφανές ότι το θέατρο του πολέμου περιλαμβάνει τις δύο αντίπαλες χώρες, τη θαλάσσια περιοχή που τις περιβάλλει (και ενδεχομένως την Κύπρο). Οι (διακλαδικές) επιχειρήσεις θα επεκταθούν σε όλο το μήκος των ανατολικών μας συνόρων, στην περιοχή του Έβρου με βάρος στις χερσαίες επιχειρήσεις και στην περιοχή του Αιγαίου με βάρος στις αντίστοιχες αεροναυτικές. Όσον αφορά στην ύπαρξη επιχειρησιακού επιπέδου στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο στρατηγικός διοικητής έχει δύο επιλογές, οι οποίες εξαρτώνται από τον πολιτικό σκοπό του πολέμου, όπως έχει καθοριστεί από την πολιτική ηγεσία, και τον τρόπο ενεργείας (στρατηγική) που έχει επιλέξει ο ίδιος για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου.

Μία εκστρατεία, καμία επιχείρηση

Εφόσον στρατηγική είναι η σχεδίαση, ο συντονισμός και η διεύθυνση των μαχών για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου, ο αρχιστράτηγος πρέπει να σχεδιάσει τις μάχες μέσω των οποίων θεωρεί ότι θα επιτύχει την άμυνα, την οποία επέλεξε ως στρατιωτικό σκοπό του πολέμου. Προς το σκοπό αυτό, η σχεδίασή του περιλαμβάνει τη διεξαγωγή μιας χερσαίας μάχης στον Έβρο και μιας μάχης ή/και ναυμαχίας (ένα σύμπλεγμα

ναυμαχίας και χερσαίων επιχειρήσεων) στην περιοχή του προσβαλλόμενου νησιού. Στην πρώτη μάχη θα εμπλακεί ο διοικητής των δυνάμεων στη Θράκη ως τακτικός διοικητής και στη δεύτερη μάχη ή/και ναυμαχία θα εμπλακεί ο διακλαδικός διοικητής του Αιγαίου, επίσης ως τακτικός διοικητής.

Ο πόλεμος, όπως τον σχεδίασε ο αρχιστράτηγος, αποτελείται από μία εκστρατεία, την οποία έχει σχεδιάσει και θα διευθύνει ο ίδιος. Η εκστρατεία με τη σειρά της, σε επίπεδο σχεδίασης, αποτελείται από δύο μάχες. Στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχουν επιχειρήσεις και κατά συνέπεια *δεν υφίσταται ανάγκη ύπαρξης επιχειρησιακού επιπέδου και αντίστοιχου διοικητή*. Είναι προφανές επίσης ότι η ανάληψη των καθηκόντων του επιχειρησιακού διοικητή από τον αρχιστράτηγο δεν προσφέρει τίποτα στη σχεδίαση και διεξαγωγή του πολέμου.

Μία εκστρατεία, δύο επιχειρήσεις

Ας υποθέσουμε τώρα ότι ο αρχιστράτηγος θεωρεί ότι μετά την επίτευξη του πολιτικού σκοπού του πολέμου, η πολιτική ηγεσία θα άρει τον περιορισμό που επιβλήθηκε αρχικά και θα επιτρέψει την ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων για την καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων. 'Η, κατ' επιταγήν του «δόγματος» της «ευέλικτης ανταπόδοσης και του ισοδύναμου τετελεσμένου», η πολιτική ηγεσία επιτρέπει την παράλληλη εκδήλωση επιθετικής ενεργείας για κατάληψη εχθρικού εδάφους. Στην περίπτωση αυτή ο αρχιστράτηγος θεωρεί ότι οι διοικητές των σχηματισμών στη Θράκη και στο Αιγαίο θα απαιτηθεί να σχεδιάσουν και διεξάγουν, ο καθένας ανεξάρτητα, μια σειρά μαχών ή/και ναυμαχιών για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου, μέσω της επίτευξης των δικών τους επιχειρησιακών αντικειμενικών σκοπών. Συνεπώς, η εκστρατεία για τη διεξαγωγή του πολέμου, όπως την έχει σχεδιάσει ο αρχιστράτηγος, αποτελείται από δύο επιχειρήσεις, μία στη Θράκη και μία στο Αιγαίο. Οι τακτικοί διοικητές της πρώτης περίπτωσης αναβαθμίζονται πλέον σε επιχειρησιακούς διοικητές, αναλαμβάνοντας επιχειρησιακούς αντικειμενικούς σκοπούς. Ο αρχιστράτηγος αναθέτει τους επιχειρησιακούς αντικειμενικούς σκοπούς στους επιχειρησιακούς διοικητές, όπως προκύπτουν από την ανάλυση του στρατηγικού αντικειμενικού σκοπού, οροθετεί τα δύο θέατρα επιχειρήσεων, ορίζει τους άξονες επιχειρήσεων, κατανέμει τις διαθέσιμες δυνάμεις και εκδίδει τις συντονιστικές οδηγίες· τέλος, παρακολουθεί και διευθύνει τις επιχειρήσεις.

Οι επιχειρησιακοί διοικητές με τη σειρά τους θα σχεδιάσουν μία σειρά μαχών ή/και ναυμαχιών μέσω των οποίων θα επιδιώξουν την επίτευξη των επιχειρησιακών αντικειμενικών σκοπών που τους ανατέθηκαν από τον αρχιστράτηγο.

Ο πόλεμος αποτελείται από μία εκστρατεία, η οποία με τη σειρά της αποτελείται από δύο επιχειρήσεις, διεξαγόμενες ανεξάρτητα, σε δικό της θέατρο επιχειρήσεων η κάθε μία. Είναι προφανές ότι, στην περίπτωση αυτή, *υπάρχει επιχειρησιακό επίπεδο πολέμου και δύο επιχειρησιακοί διοικητές*.

Εάν, παρά την αρχική εκτίμηση, κάποια από τις γειτονικές χώρες επιχειρήσει να εκμεταλλευτεί την κατάσταση και κηρύξει τον πόλεμο στη χώρα μας, τότε, ανάλογα με τη στρατιωτική ισχύ του νέου αντιπάλου και το στρατιωτικό σκοπό που θα επιλέξει ο αρχιστράτηγος, είναι πολύ πιθανή η ανάληψη μιας ανεξάρτητης επιχείρησης με το δικό της θέατρο επιχειρήσεων, διοικητή, δυνάμεις και επιχειρησιακό αντικειμενικό σκοπό. Στη περίπτωση αυτή, η εκστρατεία θα περιλαμβάνει τρεις επιχειρήσεις, με ισάριθμους επιχειρησιακούς διοικητές.

Όπως φαίνεται από την κατ' ανάγκη απλή ανάλυσή μας, η ύπαρξη ενός και μόνου επιχειρησιακού διοικητή είναι περιττή· οι επιχειρησιακοί διοικητές είναι περισσότεροι από δύο ή κανένας. Εάν η στρατηγική σχεδίαση μας οδηγεί στη λύση αυτή, τότε δεν απαιτείται επιχειρησιακό επίπεδο και το σχεδιασμό, συντονισμό και διεύθυνση των μαχών ή/και

ναυμαχιών αναλαμβάνει ο αρχιστράτηγος· ο πόλεμος αποτελείται από μία εκστρατεία, καμία επιχείρηση και μία ή περισσότερες τακτικές ενέργειες.

Περιορισμένος πόλεμος

Δεδομένου ότι υπό τις υφιστάμενες στο διεθνές περιβάλλον συνθήκες, τόσο το παγκόσμιο όσο και το περιφερειακό, δεν προβλέπεται εμπλοκή της χώρας μας σε έναν παραδοσιακό, βιομηχανικό πόλεμο, τουλάχιστον για το ορατό μέλλον, η άσκηση επιχειρησιακής τέχνης και η ύπαρξη επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου θα πρέπει να επανεξετασθούν στο πλαίσιο του περιορισμένου πολέμου.

Έστω λοιπόν ότι στην περίπτωση αυτή ο πολιτικός σκοπός του ενδεχομένου πολέμου έχει οριστεί, από την πολιτική ηγεσία, ως «η κατάληψη εχθρικού εδάφους για διαπραγματευτικούς σκοπούς, σε περιορισμένη έκταση και χρόνο». Ο αρχιστράτηγος, μετά από μελέτη της γενικής κατάστασης και ανάλυση του πολιτικού σκοπού που του έχει δοθεί και των σχετικών παραγόντων επιλέγει ως στρατιωτικό σκοπό του πολέμου «την κατάληψη της εχθρικής νήσου Χ εντός τεσσάρων ημερών». Για την υλοποίηση του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου, η ιδέα ενεργείας του σχεδίου εκστρατείας του αρχιστρατήγου προβλέπει άμυνα στα χερσαία σύνορα, ενδεχομένως με ετοιμότητα εκμετάλλευσης, εξασφάλιση τοπικής ναυτικής και αεροπορικής υπεροχής και κατάληψη της εχθρικής νήσου Χ από κατάλληλο σχηματισμό. Αποστολή του Στόλου είναι η εξασφάλιση τοπικής ναυτικής υπεροχής και η εξουδετέρωση των ναυτικών δυνάμεων του αντιπάλου. Ανάλογη είναι και η αποστολή του Αρχηγείου Τακτικής Αεροπορίας. Το θέατρο του πολέμου παραμένει το ίδιο με αυτό της περίπτωσης του ολοκληρωτικού πολέμου. Ο πόλεμος αποτελείται από μία και μόνη εκστρατεία, την ευθύνη της σχεδίασης της οποίας έχει ο αρχιστράτηγος, ο οποίος σχεδιάζει και διευθύνει τις μάχες ή/και ναυμαχίες που απαιτούνται για την επίτευξη του στρατιωτικού σκοπού του πολέμου, όπως τον όρισε ο ίδιος. Αυτή είναι η μοναδική επιχείρηση της εκστρατείας. Με βάση το ανωτέρω σενάριο, στρατηγικός διοικητής είναι ο αρχιστράτηγος και τακτικοί διοικητές οι διοικητές του Στόλου, του Αρχηγείου Τακτικής Αεροπορίας, του σχηματισμού που του έχει ανατεθεί η αποστολή της άμυνας στη Θράκη και του σχηματισμού που θα εκτελέσει την κατάληψη της νήσου (όπως επίσης και όλοι οι υφιστάμενοι διοικητές). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο πόλεμος αποτελείται από μία εκστρατεία, η οποία με τη σειρά της αποτελείται από μία αποφασιστική μάχη, και καμία επιχείρηση· *η ύπαρξη επιχειρησιακού επιπέδου του πολέμου και αντίστοιχου διοικητή πρέπει να αποκλειστεί.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Clausewitz Carl von, 1976. *On War*. Edited and translated from German by Howard M. and Paret P. Princeton: Princeton University Press.
2. Dunn Martin, 1996. *Levels of war: Just a set of labels?* Newsletter of the directorate of the Army research and analysis, No 10, Oct 1996.
3. Goltz, Colmar von der, 1908. *The conduct of war*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. LTD.
4. Hanson Victor Davis, 2004. *Ο δυτικός τρόπος πολέμου: Η αποφασιστική μάχη στην κλασική Ελλάδα* (2η έκδοση). Αθήνα: Εκδόσεις Τουρίκη.
5. Hart Basil Liddell, 1991. *Strategy* (second revised edition). New York: Meridian. Το βιβλίο εκδόθηκε στην ελληνική γλώσσα από το Γενικό Επιτελείο Στρατού και τις Εκδόσεις Βάνια.
6. Jacobs James, 2005. *Illustrating the levels of war – Operation Zitadelle (Kursk), 5-14 July 1943, A case study*. Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies, Vol 33, Nr 2, 2005.
7. Jomini Antoine Henry, 2007. *The art of war*. London: Dover Publications.
8. Kelly Justin and Brennan Mike, 2009. *Alien: How operational art devoured strategy*. Carlisle, PA: Strategic Studies Institute.
9. Kelly Justin and Brennan Mike, 2010. *The Leavenworth heresy and the perversion of operational art*. Joint Forces Quarterly, Issue 56, 1st quarter 2010.
10. Kiszely John, 2005. *Thinking about the operational level*. RUSI Journal, Sep 2005.
11. Ludendorff Erich, 1938. *Ο ολοκληρωτικός πόλεμος*. Αθήνα.
12. Luttwak Edward, 1987. *Strategy: The logic of war and peace*. New York: Belknap.
13. NATO, 2010. *AAP-6(2010), NATO glossary of terms and definition*. Brussels: NATO
14. Paret Peter, ed., 2004. *Οι δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής. Από το Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή*. Αθήνα: Εκδόσεις Κ. Τουρίκη.
15. Ηρόδοτος, 1994. *Ιστορία (Βιβλίο 4, Μελομένη)*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
16. Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, 2001. *Η Υψηλή στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης 750 – 192 π.Χ.* Αθήνα: Ποιότητα.
17. Μαυρόπουλος Παναγιώτης, 2012. *Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.